

האוניברסיטה העברית בירושלים

הפקולטה למדעי החברה

בית הספר ע"ש פדרמן למדיניות ציבורית וממשל

"חנך לנער על פי דרכו" (משלי כ"ב, ו)

בני נוער בסיכון בחברה החרדית

עבודת גמר לתואר מוסמך במדיניות ציבורית

בהנחיית: פרופ' ורדה וסרמן

מוגש על ידי:

רבקה סבן ת.ז. : 311520100

ירושלים, אדר התש"פ, בפרואר 2020

תודות

בפתח הדברים, אביע רגשות תודה והערכה לכל אלו שסייעו בידי בתהליך יצירת עבודה זו, תמכו בי לאורך כל הדרך, ואפשרו לי להגיע לתוצר המוגש בזאת.

ראשית, אני מבקשת להודות למנחת התזה שלי, פרופ' ורדה וסרמן, על התמיכה, ההכוונה והעידוד שלה בכתיבת תזה זו. אני מבקשת להודות לבית הספר למדיניות ציבורית ע"ש פדרמן באוניברסיטה העברית אשר העניק לי את הכלים והתמיכה הנחוצה לכתיבת התזה. לחברותי המדהימות, אורי פיגורה ומירי קורנמן על הסיוע, הליווי והתמיכה לכל אורך כתיבת התזה.

בנוסף, אבקש להודות לבעלי, אריאל סבן ולמשפחתי היקרה על התמיכה לאורך תקופה זו. ואחרונים אך חביבים, אני רוצה להודות לאותם בני נוער ומטפלים שהקדישו לי מזמנם וחלקו איתי את חוויותיהם, מחקר זה נכתב עבורכם ולמענכם.

מבוא

תופעת בני נוער הנמצאים בסיכון אינה אופיינית לציבור מסוים, אלא שזוהי בעיה כללית שיש לה השלכות רבות. פיק, לאו ומיילס (1987) היטיבו להגדיר זאת: "תופעת הנשירה ממערכת החינוך או מניעתה אינה יכולה להישאר רק בעיית מערכת החינוך במדינה. תופעת הנשירה נוגעת ומשליכה על תעשיית המדינה, על כלכלת המדינה ועל רווחת אזרחיה הצעירים היום והבוגרים בעתיד. היא משפיעה על תופעות תעסוקה ואבטלה, על תופעות עוני והזנחה, על תופעות סמים ועבריינות, על הווה ועתיד במשפחות רבות, היא משפיעה על עתיד המדינה" עמ' 3. בחברות סגורות, כמו החברה החרדית, יש לנשירה ממערכת החינוך משמעויות נוספות שהן לעיתים קרובות מרחיקות לכת הרבה יותר.

מרגע שהם יוצאים מגבולות החברה החרדית בני הנוער בסיכון בחברה החרדית אינם נכללים תחת ההגדרה חרדים. למרות זאת, ואולי דווקא בשל כך, יש להם קושי רב בשילוב ובהיטמעות בחברה הכללית בישראל. אופייה הייחודי של החברה החרדית מקשה על דרכי הטיפול בהם וכך הם נותרים ללא מסגרת תומכת שתעטוף אותם ותוביל אותם למסלול חיים נורמטיבי. החברה החרדית בישראל היא קבוצת מיעוט שיש לה מערכת יחסים מורכבת עם חברת הרוב. כחלק מהשינויים הרבים שחלו בחברה החרדית בשנים האחרונות יש עלייה בנכונותה לצרוך שירותים מקצועיים המותאמים לקהילה, וכיום יש מענים לבני הנוער בסיכון בקרב הקהילה החרדית ויש מודעות רבה לצורך בפיתוח מענים נוספים. המודעות באה לידי ביטוי בפעילותה של הקהילה החרדית בתוך גבולותיה, פעילות המלווה בתמיכה רבה מצד הרבנים. מגמה זו מאפשרת גיוס של אנשי מקצוע מתוך הקהילה למשימה. הלגיטימציה מהרבנים והעבודה עם אנשי מקצוע חרדים היא בסיס פורה לשיתוף פעולה עם ההורים והמשפחות. המטרה העיקרית של מגמה זו היא לגרום להורים לתמוך בילדם ולהכילו על אף הסטייה מהדרך. עם זאת, המענים הללו ניתנים רק לבני נוער שכבר נמצאים מחוץ למערכת החינוכית החרדית ואינה זמינה לבני נוער שנמצאים עדיין בתוך המערכת, אך אינם חלק ממה שמתרחש בתוכה. בני נוער אלה נמצאים בשלב שבו הם מצד אחד עדיין שומרים על רמת דתיות מסוימת ומצד אחר, כבר מעורים יותר במה שמתרחש מחוץ למסגרת החרדית ומרבים לשוטט ברחובות. כיום, נשמעות עמדות מגוונות בסוגיית בני הנוער החרדים הנתונים בסיכון והניסיון להשתיק את התופעה הולך ודועך. הוקמו גופים אחדים שמטרתם לנסות לצמצם את התופעה ולספק מענים שונים. אולם המגמה של סילוק בני נוער ממוסדות לימוד ושימוש באמצעי הפיקוח המקובלים בקהילה החרדית מימים ימימה, עודנה

1 רקע תיאורטי

הסקירה התיאורטית מחולקת לשלושה חלקים: בחלק הראשון תובא סקירה מפורטת על החברה החרדית בישראל, שינוייה ותמורותיה בשנים האחרונות; וכן תוצג יחסה של החברה החרדית למודרניזציה וליתר האוכלוסייה בישראל והסתגרותה מפני גירויים חיצוניים. בחלק השני, ת תוצג סוגיית הנוער בסיכון בישראל בכלל ובחברה החרדית בפרט. יובאו נתונים המתארים את היקף התופעה ואת המאפיינים הייחודיים לסוגיית בני הנוער החרדים בסיכון. בחלק השלישי, תוצג התיאוריה של סטייה חברתית וההקשר שלה לבני נוער חרדים בסיכון. תיאוריה זו תהווה אבן יסוד לניתוח מצבם של בני נוער חרדים, הגורמים שהובילו אותם לנשירה וההתמודדות שלהם עם הניכור המשפחתי והקהילתי כתוצאה מהנשירה.

1.1 החברה החרדית בישראל

מקור הכינוי "חרדים" הינו בספר ישעיהו ס"ו, פס' ה': "שמעו דבר ה', החרדים לדברו". פסוק זה מבטא את עניין החרדה למילוי מצוות ה' על ידי קיום התורה וההלכה על כל פרטיה ודקדוקיה. החברה החרדית ידועה כחברה סגורה. למתבונן מן החוץ, חברה זו נראית כמקשה אחת, אולם, היא מורכבת מפלגים וזרמים שונים, שלהם כמה קריטריונים משותפים: אמונה יהודית דתית, שמירה על מצוות התורה תוך הקפדה ופרושן לחומרה, פיקוח חברתי מקיף, לימוד תורה כערך עיקרי ועליון, כפיפות מוחלטת ל"גדולי הדור", תפיסת עולם שמרנית המבדלת אותם מיתר החברה, אמונה בביאת המשיח ודחיית החזון הציוני, הסתגרות קהילתית, לימוד במוסדות השייכים לחברה החרדית ומאפיינים חזותיים כגון לבוש שחור לבן, פאות בצדי הראש לגברים וכיסוי ראש לנשים (כהנר, 2009; גל, 2015; זיכרמן, 2013).

בחברה החרדית, לימוד התורה לגברים מהווה משימה ערכית מרכזית ומקורה בפסוק "והגית בו יומם ולילה". כתוצאה מחיוב לימוד התורה בלבד, צעיר חרדי אשר לומד בשיבות אינו נחשף לתכני לימוד כלליים-חילוניים מקצועיים, ובכך תהליך הסוציאליזציה של אותו הצעיר בחברה הישראלית מועט ואף כמעט ולא קיים. החברה החרדית מתוארת כ"חברת הלומדים", מונח הנובע מתוך עיקרון לימוד התורה ועל פיו דוברי החברה החרדית מניעים את השיח הציבורי (גל, 2015).

החברה החרדית, שומרת בקנאות על היבדלותה תוך התנהלות חברתית פרושה מרשות הרבים הכלל-ישראלית במרבית תחומי החיים. ברזילי (2003) במאמרו מתאר את החברה החרדית

כ"חברה החותרת לאחידות ולדמיון בין הפרטים החברים בה. הפרקטיקה ההתנהגותית הנגזרת מתוך הדפוס של 'חברה מסדרית' ומאידיאולוגיית האחידות היא ציות. נורמת הציות היא אמצעי לשמירה על הדמיון ועל האחידות החברתית. הציות הוא תמה פסיכו-תרבותית מרכזית בחברה החרדית, והיא מייצגת את מהות הקשר בין האדם לחברה שבתוכה הוא חי" (ברזילי, 2003, עמ' 201).

החברה החרדית מונהגת על ידי מנהיגים רוחניים הנקראים גדולי הדור. בעבר היה מעמדם של גדולי הדור אלו בלתי מעורער בקרב הקהילה החרדית ומקור ייעוץ בלעדי לכל החלטה הן ברמת הפרט והן ברמת הכלל. בשנים האחרונות, החלו לנשב רוחות חדשות שהשפיעו על עמדות והלך הרוח שבחברה החרדית. תהליך זה מתרחש אט אט כאשר חלקו סמוי וחלקו נחשף לאור יום עם הזמן, ומקבל ביטוי בתקשורת הפנים-חרדית. יתר על כן, התפתחות תחום התקשורת במגזר החרדי באמצעות הקמת שני עיתונים מתונים - "משפחה" ו"בקהילה" - שבהם הועסקו צעירים נמרצים ספוגי התרבות הישראלית ודוברים עברית רהוטה, הביאו אט אט לחשיפה גוברת לשיח החילוני ולערכיו על אף שהכתבות בעיתונים עסקו לרוב בבעיות פנימיות המעסיקות את הציבור החרדי, אך גם, החלו לפרסם כתבות אודות בעיות פנים-קהילתיות שהושקו במשך שנים על ידי ההנהגה הרוחנית הוותיקה, מה שהוביל ללחץ רב על ההנהגה שהביא לשינוי הדרגתי בעמדתם של הרבנים בנושאים חברתיים שונים כדוגמת נוער חרדי בסיכון (גל 2015 ; לופו 2003 ; פרידמן 1991).

1.1.1 יחס החברה החרדית למודרניזציה

היהדות החרדית לאורך השנים התנגדה ועודנה מתנגדת למודרניות, לכניסת היהודים לחיים חברתיים ותרבותיים של הציביליזציה המערבית. היהדות החרדית מחד, שואפת להיבדלות כמעט מוחלטת מהחברה והתרבות הסובבים אותה, ומאידך, היא חזות קנאית בכל מרכיבי הזהות החרדיים. החברה החרדית מסרבת להכיר בלגיטימציה של זהות יהודית אשר אינה מחויבת להלכה. מאפיין מרכזי של החברה החרדית הינו הסמכות הרבנית. תפקידו המרכזי של הרב הינו ביאור הלכות ופסיקת דינים, אך, השפעתו פרושה לתחומים נרחבים כגון הליכות חיים, הנהגות, השקפות, חינוך ילדים ואף שאלות אישיות. בשנים האחרונות, ניתן לראות כניסה של נורמות מודרניות שגורמת לשינוי במבנה החברה החרדית ואף מגוונת אותו. השינויים הרבים בקרב החברה החרדים מתרחשים בצורה איטית, כאשר הבולט בהם הינו היחס והפתיחות ללימודים אקדמאיים (הורביץ 2016 ; גל 2015 ; רוז 2006 ; ברוכין, 2014).

הדת היהודית וכל עקרונותיה, הוראותיה ומגבלותיה מכתבים את חייהם הפרטיים והציבוריים של חברי הקהילה החרדית. רמת הנוקשות הדתית והדגש על לימוד התורה בלתי פוסק הם שמבדילים את המגזר החרדי ממגזרים דתיים אחרים בחברה הישראלית. החברה החרדית מדגישה את חשיבות השליטה העצמית וההגבלות השונות שבאות לידי ביטוי בתחומים השונים, שמירה על מצוות ומגבלות רבות בנושאי תזונה (כשרות), טוהר המשפחה ושבט. החברה החרדית מעוניינת בשמירה על אופייה הייחודי ואינה נלהבת ליצירת קשר עם הרוב מחשש להשפעות חיצוניות. בשל הנורמות הדתיות והקהילתיות, החברה החרדית מגנה על עצמה מפני טכנולוגיה דיגיטלית, ובמיוחד מהאינטרנט ומהטכנולוגיות השונות הקשורות בה, כגון העברת טקסטים ומדיה חברתית. בידוד זה יצר שני תהליכים מקבילים בקרב החרדים בשנים האחרונות: מחד גיסא תהליך של "התחרדות", כלומר החרפת התגובה כלפי "הפיתויים" הסובבים את אורח החיים החרדי, ומאידך גיסא, תהליך של "ישראליות", הכולל הורדת קירות הבידוד, אימוץ דפוסיים חדשים במגוון תחומים כגון צרכנות, פנאי ואימוץ טכנולוגיות תקשורת. האינטרנט, כטכנולוגיה חדשה יחסית, הוא מקור למחלוקת בקרב החרדים. קיימות גישות שונות, החל מקבלה שמורה לדחייה עקרונית. הגישה שמקבלת את השימוש באינטרנט, מאפשרת לחברי הקהילה החרדים שימוש עם הסתייגות באינטרנט ומדגישה כי הוא כלי שימושי המספק מידע ושירותים. הגישה שדוחה את השימוש באינטרנט רואה באינטרנט מדיום מסוכן המכיל ומפיץ תוכן מזיק. ישנם מנהיגי קהילה חרדיים המשקעים מאמצים אדירים בכדי להכשיל את החשיפה והשימוש באינטרנט ובמדיה החברתית, ורואים בהם איומים על "קדושת" הקהילה. לטענתם, האינטרנט, עם התוכן הבלתי מוגבל שלו לתקשורת אנונימית, יכול לחשוף בקלות את העולם החרדי לכפירה, מיניות, אלימות וסוגי דיבור אחרים המאיימים על הערכים המסורתיים. הפילוסופיה שמאחורי הנסיגה מהמודרניות היא העיקרון של השמירה על הערכים החרדיים במסגרת גטו תרבותי (Kay & Cohen, 2016; Neriya-Ben Shahr, 2011; Livio, 2007; Levine, 2019; Rashi, 2013).

בדומה לקהילות אורתודוקסיות אדוקות אחרות בעולם, הקהילה החרדית, מנהלת אורח חיים בין אוכלוסיות חילוניות, מערביות, מודרניות ושונות מהן בערכים ובמנהגים. נריה בן שחר (Neriya- ben shachar, 2011) במאמרה, ערכה ההשוואה בין נשות האיימיש לנשים חרדיות. בשיח שלהן על המטא-מדיום הזה, הדמיון היה אידיאולוגי: הנשים משתי הקהילות תפסו כי האינטרנט אינו עולה בקנה אחד עם ערכי הקהילה שלהן, ושפת השיח שלהן כללה שפה הדומה לסכנה ואיום.

דמיון נוסף הוא מידת הציות של הנשים למנהיגים שלהם. נשים רבות בשתי החברות ציינו את הנחישות וההתנגדות של מנהיגיהם לאינטרנט. מה שמסמן אחד הגבולות החשובים ביותר בין קהילות אדוקות: ציות ואמונה ללא עוררין בסמכות הדתית. החשדנות כלפי טכנולוגיות התקשורת החדשות בקרב קהילות דתיות שונות משקפת במידה רבה את העימות בין ערכים מסורתיים למודרניזציה, החשש מפני הפלטפורמה הטכנולוגית שמאפשרת כניסתם של תכנים לא רצויים, שאינם עולים בקנה אחד עם ערכיה ועם אמונותיה של הקהילה ולפיכך מאיימים עליה. (Zimmerman-Umbel, 1996; Stout, 1996).

שחר ולב און (2009) במאמרם מציעים שלושה תהליכים מרכזיים המאפיינים את החברה החרדית בישראל: היטמעות (assimilation), היבדלות (segregation) ושילוב (integration). היטמעות, היא מצב שבו המיעוט מסוגל לאמץ את הערכים והנורמות של הרוב ובכך להיטמע בו. הצורה האחרת מציעה שילוב, דהיינו, המיעוט שומר על חלק מהערכים התרבותיים והחברתיים המסורתיים, ומאמץ חלק מהערכים של הרוב. צורה נוספת היא הדרך שבה נוהגים מרבית החרדים: ההיבדלות מקהילת הרוב.

בלתי אפשרי להתעלם מנוכחותה הגוברת של החברה החרדית בתוך המרחב הציבורי. כיום, החברה החרדית בישראל מונה כ-11% ביחס לכל האוכלוסייה. בעשור האחרון ניתן לראות חרדים, אם כיחידים ואם כקבוצות במקומות ובתחומי פעילות שמהם הדירו את רגלם עד לשלהי שנות ה-70 של המאה ה-20. החברה החרדית מתמודדת עם קושי המורכב מדיסוננס בין ההווה המודרנית כפי שהיא נתפסת בתודעה בקרב הציבור החרדי וההתנגדות האידיאולוגית אליה, למול השימוש בפירותיה. כחלק מהמאבק של החברה החרדית בשמירה על המסורת, ננקטו צעדים היסטוריים משמעותיים שחלקם כוללים דפוסי פעולה מודרניים כדוגמת: מפלגות חרדיות, פרסום ועיתונות ועוד (רוז, 2006; ליוש, 2015).

בשנים האחרונות חלו התפתחויות כלכליות, תרבותיות והנהגתיות שמחלישות את חברת הלומדים בישראל ומחזקות את הפרט החרדי ונראה כי מתפתח מעמד חדש בקרב הציבור החרדי, מעמד הביניים. מעמד זה מורכב ברובו מבני ישיבות שכיום עובדים במקצועות שונים. מרביתם בעלי השכלה גבוהה שמשתכרים גבוהה באופן יחסי למגזר החרדי. מעמד הביניים מאופיין בשני מאפיינים עיקריים, הראשון, הינו כלכלי, גברים ונשים חרדים בעלי השכלה ומשכורתם זהה לכלל האוכלוסייה. המאפיין השני הוא מאפיין תרבותי, אלה חרדים אשר מקיימים קשר רצוף והדדי עם יתר החברה בישראל שלא כמו החרדים הקלסיים שנוטים להדיר עצמם מהתרבות החילונית.

למשפחה ולחברה, למידה ורכישת מיומנויות, רווחה ובריאות רגשית והגנה מפני אחרים ומפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם.

תיעוד להתייחסות לנוער ביסכון ניתן למצוא עוד מימי המנדט הבריטי בארץ. בשנת 1940, כתב ג'רום פארל תזכיר אל מר בן ציון מוסינזון – מנהל המחלקה לחינוך של הוועד הלאומי ובו כתב: "בית הספר העממי אינו כולל את כל התלמידים המבקשים ללמוד בו, וכך אינו מראה יעילות לגבי כל התלמידים המבקרים בבית הספר. בית הספר אינו מציע לתלמידיו הזדמנויות שונות ומגוונות, והדבר בא לידי ביטוי בקיצור ובצמצום הביקור בבית הספר". תופעה זו לפיה חלק מהתלמידים אינם מקבלים מבית הספר את היחס הנדרש, ומרבים לאחר ולחסר, הצטמצמה עם השנים, אך עודנה קיימת. משמעותה היא שבני נוער רבים נוטשים את המסגרת החינוכית האלטרנטיבית שמציעה המדינה. ביטוי חמור יותר של תופעה זו היא התנתקות ממערכת החינוך ומוסדות של החברה. כתוצאה מכך, החברה אינה יכולה להנחיל את המסר התרבותי-חברתי ובכך, ישנה השפעה ישירה על התפתחותם של אותם בני הנוער בסיכון. התווית "נוער בסיכון" מתייחסת כיום לקבוצות שונות של בני נוער. תווית זו ניתנת ע"י מומחים שונים. תווית זו נוצרה בעקבות הניסיון של שירותי חינוך ורווחה בהכנת תכניות מניעה יעילות להתמודדות עם תופעות חברתיות בקרב בני הנוער. מטרתה של תווית זו הינה זיהוי מוקדם של אוכלוסיות בעלות סימני סיכון וכך, ניתן להכתיב את דרכי ההתמודדות וההתייחסות המכוונות לאוכלוסיות אלו על ידי השירותים השונים (להב 1999; להב 2000; משרד החינוך, 2015).

ברט ורזניק (Resnick, & Burt, 1996) מציעים מסגרת למונח "סיכון" הכוללת בתוכה ארבעה מרכיבים עיקריים. הראשון נוגע לגורמי הסיכון הקשורים בסביבתו של המתבגר ולהם השפעה רבה על התפתחותו. לרוב, גורמים אלו הינם עוני, סביבה חברתית וקשיים במשפחה. השני, סימני הסיכון שנוגעים להתנהגויותיו של המתבגר שמגבירים את סיכויי לפגיעות והתנהגות שלילית, כמו תפקוד לקוי בבית הספר או נשירה ממנו ומעורבות בפעילות עבריינית. השלישי, התנהגויות סיכון, התנהגויות בעלות פוטנציאל לפגיעה ישירה או עקיפה בשילוב עם גורמי הסיכון וסימני הסיכון. התנהגויות אלו לרוב מתבטאות בשימוש בסמים, צריכת אלכוהול וחברה עבריינית. הרביעי, תוצאות הסיכון, שהן למעשה תוצאות התנהגויות הסיכון שמובילות לריחוק ממערכת החינוך וניתוק מחברה ומשפחה.

קיימים מספר מאפיינים התנהגותיים של מתבגר מנותק. המאפיין הראשון הוא תוקפנות, המתח והתסכול שמלווים את גיל ההתבגרות מובילים להתנהגות תוקפנית. המאפיין השני הינו מין. בגיל

נעשית התערבות מונעת, הוא מתפתח לנשירה גלויה - מצב בו התלמיד מתנתק מהמסגרת החינוכית. המונח נשירה סמויה או בכינוי הרווח בספרות "Disengagement" מתורגם כניתוק שהוא היפוכו של המונח "engagement" שפרושו חיבור. בהקשר של נוער בסיכון המונח ניתוק מתייחס לתלמידים המתנתקים מבית הספר גם כאשר הם נוכחים בכיתה, אך אינם מחוברים פסיכולוגית ורגשית לנעשה במסגרת הלימודים. בעבר, היה מקובל לראות את נושא ההיעדרויות כשלב בתהליך הנשירה. אך עם הזמן, הבחינו כי ישנם תלמידים שמגיעים באופן סדיר לכיתה, אך הם מנותקים מתהליך הלמידה וההווי של מערכת הלימוד. בהתאם לזאת, הורחבה ההגדרה של התנתקות ומוגדרת כתופעה רב ממדית שמכילה בתוכה התייחסות למוטיבציית למידה, יחס לבית הספר התנהגות וההיעדרויות. כיום, המונח "Disengagement" מתייחס להתנתקות התלמיד בשלושה ממדים: התנהגות, רגש וקוגניציה (להב 2012; קפל- גרין ומירסקי, 2009; ברוך-קוברסקי, קונסטנטינוב ובן רבי, 2018).

להב (2012) במאמרו, מציג מחקר שנעשה באוניברסיטת NCU שפיתח מודל לזיהוי ומיפוי תלמידים בהקשר של מצבי סיכון וניתוק ממערכת החינוך. מודל זה מתבסס על מצבי תפקוד אפשריים בתוך מערכת החינוך, על פי מידת הנוכחות הפיזית והפסיכולוגית במוסדות הלימוד ונחלק ל-4 קבוצות. הקבוצה הראשונה מורכבת מבני נוער שאין להם בעיית נוכחות פיזית או פסיכולוגית. הקבוצה השנייה, הם בני נוער שאין להם בעיה של נוכחות פסיכולוגית והם מוכנים לקחת חלק בלמידה ובמטלות אך יש להם בעיה של נוכחות פיזית סדירה. הקבוצה השלישית, אלה בני נוער שיש להם בעיה פסיכולוגית הפוגעת באיכות השתתפותם התקינה בחיי בית הספר. אולם, אין להם בעיה של נוכחות פיזית סדירה. הקבוצה הרביעית, אלו בני נוער שאינם מחוברים פיזית ופסיכולוגית למערכת החינוך ומוגדרים מנותקים. לפי מיפוי זה ניתן לזהות את כלל הנוער בסיכון, גם אלו שעדיין מגיעים לבית הספר אולם מנותקים ממנו רגשית. בשנת 2016, 367,000 ילדים ובני נוער (עד גיל 17) היו רשומים במחלקות לשירותים חברתיים בישראל (מכון מאיר-גוינט-ברוקדייל, 2017; ילברברג, 2013). נראה אם כן כי תופעת הנוער בסיכון היא תופעה נרחבת שחשוב לתת עליה את הדעת.

1.3 בני נוער חרדים בסיכון

לאוכלוסייה החרדית ישנם קודי התנהגות ברורים ותפיסות תרבותיות שונות מאלו של האוכלוסייה הכללית, כפי שהוזכר לעיל. ואולם, גם חברה זו, כמו חברות שונות בארץ ובעולם, מתמודדת עם תופעת הנוער בסיכון שעוזבים את מערכת החינוך הפורמלית. תופעה זו, מיוחסת לכלל המגזר החרדי על גווניו; חסידים ליטאיים וספרדים. הנוער בסיכון, שנדחק אל שולי החברה החרדית, זוהה לראשונה על ידי היחידות לקידום נוער עוד בשנות התשעים של המאה העשרים. תופעה זו בלטה בעיקר בערים וביישובים מעורבים בהם יש ממשק בין הקהילה החרדית לבין הקהילה הלא-חרדית (יוגב, 2013; זיכרמן, 2015; וייסבלאי, 2012; מלאך ואחרים, 2016).

אבו לאל וחסיין (2011) במאמרים, הגדירו מאפיינים נוספים לנוער חרדי במצב סיכון: השתייכות למשפחה גדולה, העדר הורה מפרנס, מוגבלות פיזית נפשית או לימודית, נוער שזקוק לאבחון ואינו מאובחן. ישנן שלוש קבוצות עיקריות של נוער בסיכון בחברה החרדית. בקבוצה הראשונה נמצאים בני נוער שמתחילים למרוד בחוקים, ההלכות, ובנורמות החברתיות הנהוגים בחברה החרדית, אך עדיין רואים עצמם כחלק מהמגזר הדתי-חרדי. בקבוצה השנייה ישנם בני נוער היושבים על הגדר ואינם מחשיבים עצמם כחילונים ולא משתייכים אל החברה החילונית. בבוקר שמים את הכיפה ובערב עוברים ללבוש את הג'ינס וללכת למסיבות. מציאות זו, מחזיקה חודשים ספורים עד שבני הנוער הללו יוצאים בשאלה והופכים חילונים. בקבוצה השלישית, נמצאים אלו שהפכו חילונים. בני נוער אלו, בשל המעבר לעולם זר שחוקיו והרגליו אינם מוכרים להם, נוטים להסתבך ואף לעבור על החוק. מדובר באוכלוסיית בני נוער אשר אין ביכולתם להתפרנס באופן עצמאי, ללא השכלה פורמלית ומיומנויות בסיסיות כדי לשרוד בעולם החילוני. ובכך הופכת בעיה זו לתופעה חברתית בעייתית ולאתגר לא פשוט עבור החברה הישראלית. תופעה הנשירה והניתוק מהחברה החרדית באה לידי ביטוי בקבוצה זו, המתקשה להשתלב בצורה נורמטיבית בחברה החרדית (יוגב, 2013; זיכרמן, 2014).

על פי הורביץ (2012), הנשירה בקרב הבנים בחברה החרדית מתרחשת בשני גלים. הראשון, הוא המעבר שבין התלמוד תורה לבין הישיבה הקטנה. תהליך המעבר כרוך באתגרי השתלבות והתמודדות עם ציפיות לימודיות גבוהות. צורת הלימוד בישיבות הינה תובענית ואורח החיים בהן לחוץ. חלק מן הנשירה מתרחשת עוד בזמן הלימוד בתלמוד התורה מפאת הקושי למצוא מסגרת ישיבתית תואמת עבורם וחלק נוסף של גל זה מתרחש בחודשים הראשונים בישיבה. הגל השני,

מתרחש במהלך לימודי הישיבה הקטנה כאשר המוטיבציה בהקשר של לימוד תורה וקיום אורח חיים חרדי נשחקת.

החשש של החברה החרדית מפני השפעות חיצוניות מוביל לכך שההתמודדות עם קשיים אישיים ומשפחתיים מתחילה בפנייה לאנשי מקצוע חרדים. ישנו חשש להפנות את הילדים לאנשי מקצוע שאינם מתוך החברה החרדית משתי סיבות: האחת, פגיעה ב"טהרתו" של הנער; והשנייה, שכתוצאה מפער תרבותי תיווצר אי הבנה שתוביל לגישה שלילית מצד המטפל. לצד הפנייה לרבנים ואנשי המקצוע התפתחה בחברה החרדית מערכת של עזרה הדדית, סיוע וייעוץ של אנשי מקצוע שאינם מוסמכים בטיפול בתחומי החינוך והרווחה (וייסבלאי, 2019).

מחקרים שבחנו עבריינים מתבגרים (יוגב, 2013; Annunziata, Hogue, & Liddle, 2006) מצאו כי משפחותיהם של בני הנוער הללו הן בעלות קשרים בין אישיים דלים המאופיינים בקונפליקטים רבים ולכידות משפחתית נמוכה. המשפחה הינה סוכן החיברות הראשון והמשמעותי של האדם ותפקידה, להעניק מעטפת של צרכים רגשיים בסיסיים להתפתחותו של הילד ולצמיחתו. הלכידות המשפחתית משמשת כמגן עבור בני נוער בסיכון. לגיל ההתבגרות ישנו תפקיד משמעותי בגיבוש הזהות והאישיות וברכישת מעמד במשפחה ובחברה. בחברה החרדית השמרנית ישנה התנהגות שמצופה מבני הנוער וקיים לחץ רב לעמוד בציפיות אלו. בחברה זו קיימים ערכים ונורמות שעוברות כמסורת והזהות העצמית של בני הנוער נוצרת מוקדם מן הצפוי מבלי שהם יוכלו לגבש אותה. הזהות הזו יוצרת בלבול רב המתבטא בבחינת הגבולות, התפרקות יצרים והתנערות מערכים. הסכנה שבנשירה בקרב בני הנוער מהציבור החרדי גבוהה יותר משל קבוצות אחרות בייחוד אם הנשירה מתרחשת על רקע של חריגות דתית. במקרים רבים זוהי תחילה של דרך לניתוק קשרים עם המשפחה והקהילה. ניתוק זה מצטרף לחוסר היכרותם של הנוער החרדי בסיכון עם העולם החילוני שאליו הם נחשפים לראשונה, ובהיעדר כלים וידע המסייעים להתמודד עם סיטואציות של מפגשים עם ההווה החילונית במקרים רבים, המתבגרים החרדים בסיכון מגיעים למצבי סיכון קיצוניים, ומתנהגים בצורה שאינה נורמטיבית ואף עבריינית (וייסבלאי, 2019; יוגב, 2013; להב, 2005; פאס, רותם ובן רבי, 2011).

בפרסום של המועצה הלאומית לשלום הילד אודות נתוני הנשירה בקרב בני נוער בסיכון בישראל, בתחילת שנת 2017, מספר בני הנוער הלומדים בכיתות ז'-י"ב עמד על 585,588 (בחינוך עברי) ומתוכם נשרו ממערכת החינוך 12,839 תלמידים. מתוך כלל התלמידי הנשורים בארץ, 7,260 הינם תלמידים הלומדים בחינוך בפקוח חרדי. מתוך כלל הנושרים החרדים, 4,238 נשרו ונותרו ללא

שלחם פוגעת תמיד בקבוצה עצמה. בכוחה של הקבוצה לכפות התאמה ולנקוט באמצעי ענישה כלפי הסוטים.

1.4.1 הסטייה כמושג יחסי

גוד בספרו (2002), טוען כי ההגדרה הנורמטיבית וההגדרה התגובתית מייחסות לסטייה את רעיון היחסיות. הסטייה החברתית היא יחסית ומשתנה לפי המקום והזמן, מכיוון שהנורמות המגדירות אותה הן יחסיות. המושג סטייה מציין התנהגות המפרה נורמה מסוימת. נורמות חברתיות הן כללים וחוקים הנהוגים במקומות מסוימים, המגדירים את המצב הרצוי והמועדף בכל תחום. ישנן קבוצות חברתיות אשר להן רשימת כללים אשר ניתן למצוא אותם במקומות כתובים כדוגמת תקנון, אך ישנם כללים אשר אינם כתובים במפורש. כל פרט בחברה נוהג עפ"י כללים מסוימים בהתאם למספר רב של נורמות מבלי שיהיה מודע להן. לא ניתן לשפוט התנהגויות חברתיות מסוימות עפ"י נורמות חברתיות של קבוצות מסוימות אחרות משום שלכל חברה יש מסגרת של נורמות חברתיות משלה. המונח אומדן, מאפשר בחינה של תופעות חברתיות מסוימות ובאמצעותו לאפיין אוכלוסיות רחבות יותר. בנוסף, ניתן באמצעות השיעור לערוך השוואה של שיעור של תופעה באוכלוסייה לשיעור של אותה התופעה באוכלוסייה שונה (זיינפלד ורהב 2005 : רהב 1986 : גוד 2002).

Cromer (1996), במאמרו טוען כי קבוצות מסוימות נוטות להצדיק את סגנון חייהם על ידי השוואה לסגנון חייהם של קבוצה אחרת. הצדקה זו נעשית בקבוצות מיעוט מאחר שקבוצת הרוב איננה צריכה להצדיק את סגנון אורח החיים שלה. אחת הסיבות להתגוננותם של קבוצות מיעוט הוא החשש שמא החברים בהן ינטשו אותן. החברה החרדית הינה קבוצת מיעוט שעליה להתמודד עם שני מצבים האחד, להסתגל לחברה רחבה וכללית יותר שכן כקבוצת מיעוט הם חיים בתוך קבוצה כללית; והשני, להתגונן מפני הרוב בחברה הכללית. ההתגוננות קורית בשל החשש של קבוצת המיעוט החרדית שחלק מהחברים בה ינטשו את הדת וכך הכוח של החברה החרדית ייחלש. דרך ההתגוננות של החברה החרדית היא באמצעות רטוריקה שמציגה טיעונים כנגד החברה החילונית וייחוס עליונות לחברה החרדית. כמו כן, החברה החרדית מציגה את תופעת הסטייה מערכיה כסימפטום לבעיה, כך למשל הם יציגו את הלבוש הפרובוקטיבי כסימפטום ואת החילוניות כבעיה.

עפ"י Cromer (1996) ניתן להגדיר את החברה החרדית, הסגורה, כ"מרחב סגור", סוג של הטרוטופיה. התרבות, הנורמות והערכים של החברה החרדית הם בעלי כוח מצד אחד, ומצד שני מגדירים את הסובייקט - בני נוער בסיכון - דרך בידול שלו מהחברה הכללית החרדית. פלקוביץ (2011) במאמרו מגדיר את בני הנוער החרדים בסיכון אם הם עונים על שלושה קריטריונים. האחד, צמצום או היעדר קיום דת ביחס לנורמה המקובלת בבית ובמוסד הלימודים. השני, שימוש לרעה בסמים או באלכוהול, והשלישי התרסה של כללי ההורים והבית שמובילה לסכסוך משמעותי בין ההורים למתבגרים במונחי החברה החרדית. גדרות ההלכה מסמלות את גבולותיה של החברה החרדית. חצייתם מהווה נון קונפורמיות וסטייה. סטייה זו מובילה לדחייה וניתוק של אותם בני הנוער בסיכון ממשפחתם ומן הקהילה. ברגע שהנער סוטה מן הגדר ההלכתית הוא מערער על סמכות הוריו דבר שנתפס כאיום עבור ההורים, התנהגות זו גוררת קונפליקטים בין ההורים לנער כאשר ההורים אינם מוכנים להיאבק עמו על פיקוח ובקרה. לרוב צורת ההתמודדות של הורים אלו היא הקשחת עמדות, התעללות רגשית ופיזית כלפי הבן הסורר. עמדה זו מחמירה את מצוקת הבן ומובילה לעיתים קרובות, לגירוש וניתוק מהבית, ומכאן, הנער מגיע לתיוג כ"נער חרדי בסיכון" (יוגב, 2013).

לעתים, ילדים שגדלים בחברה כזאת, כאשר הופכים לנערים מתחילים לשאול שאלות רבות על זהותם, על החברה הסוגה בה הם חיים, על העולם שמסביב. בעקבות השאלות הרבות שנוצרות, הם עשויים להרגיש שהחברה בה הם חיים למעשה שוללת את כוחם ואת זהותם האמיתיים. בשל כך אותם בני נוער מחליטים לעזוב את החברה, את המסגרת הלימודית והקהילתית. ולעתים, המשפחה לא מוכנה לקבל זאת ולכן בני נוער אלה נאלצים לעזוב גם את המסגרת המשפחתית ולנהל את החיים שלהם באופן עצמאי, בעולם שאינו מוכר, ללא אמצעים, ללא חברים, ללא תמיכה והכוונה. כך הם נכנסים למצבי סיכון רבים וקשים: חיים ברחוב, משקיעים את כל המאמצים להרוויח כסף ולא לומדים ואף מתחילים שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים (וייסבלאי, 2019).

מתוך כל האמור לעיל אודות מאפייני החברה החרדית, ואודות בעיית הנשירה בקרב בני נוער, עולות שאלות המחקר הנוכחי - מהי החוויה של בני נוער חרדים בסיכון? כיצד מתמודד הממסד החרדי עם נוער בסיכון? מהם הגורמים האופייניים לנוער בסיכון במגזר החרדי? על מנת לענות על שאלות אלו נערך מחקר איכותני, כפי שיוצג להלן.

2 מתודולוגיה

המחקר הנוכחי הינו מחקר איכותני שמטרתו לבחון את סוגיית הנוער הנושר בחברה החרדית מתוך ראות עיניהם של אותם הנערים ושל המחנכים או המדריכים המטפלים בנוער בסיכון בחברה זו. בכדי להבין לעומק סוגיה מורכבת זו, זו ולנתח את נקודת המבט של בני נוער המתמודדים עם נשירה נבחרה שיטת המחקר האיכותנית, כאשר כלי המחקר הינם ראיון עומק חצי מובנה ותצפית (צבר- בן יהושע, 1996; בר און, 1999). עבודה זו, תתמקד בסיפורם ובחוויותיהם האישיות של בני נוער חרדים בסיכון תוך הבנת הסביבה והמציאות שבה חיו על פי ראות עיניהם. העבודה תתמקד גם בחוויותיהם ובניסיונם של המדריכים והמטפלים בבני נוער חרדים בסיכון בניסיון להבין הבנת התהליכים והגורמים לנשירה.

אסטרטגיית המחקר היא שימוש "בתאוריה מעוגנת בשדה". המחקר האיכותני עוסק במשמעויות שסוכנים חברתיים מייחסים לתופעות חברתיות מסוימות. המטרה של המתודולוגיה האיכותנית היא לייצר מידע מעמיק ומוחשי של הממדים השונים של הבעיה הנבדקת (ששון-לוי, 2006: Queirós, Faria, & Almeida, 2017). במחקר האיכותני ישנו עקרון מנחה והוא הראייה של המציאות החברתית כתוצר של תהליכים ומבנים שונים משפחתיים, חברתיים ותרבותיים. המחקר האיכותני הינו שיח מורכב המכיל בתוכו סתירות וניגודים כאשר בצדו מתפתח שיח רפלקסיבי שמבקש להבין מדוע כך פני הדברים (צבר בן יהושע 2016).

הבחירה בשיטת מחקר איכותנית נובעת משתי סיבות. המחקר האיכותני מאפשר לחקור תופעות שונות ברמת המיקרו ולהסיק מכך על תופעות רחבות יותר ברמת המאקרו (בר און, 1990). כך, מתוך הבנת נקודת המבט של משתתפי המחקר על הסוגיה, ניתן יהי הללמוד באופן רחב יותר על מאפייני הנשירה בציבור החרדי. בנוסף, מחקרים העוסקים בתחומי הבניית הזהות מחייבים פיתוח מערכת יחסים קרובה בין החוקר למושאי המחקר, ולכן המתודולוגיה האיכותנית היא המתאימה למחקר זה כיוון שיש בה מקום לתיאור ופרשנות בצורה סובייקטיבית של המשתתפים מה שמאפשר להבין את המשמעות של התנאים והסביבה בה הם נמצאים ופועלים (לומסקי-פדר וצבר בן יהושע, 2003).

הפרדיגמה הנרטיבית כלולה במחקר האיכותני והיא מושתת על גישה פרשנית ונטורליסטית המבקשת לחשוף את המשמעות שאנשים נותנים לעצמם ולתופעות סביבם. באמצעות חקר נרטיבי ניתן ללמוד על תהליכים המתרחשים בתוך חברות וארגונים. שיטות המחקר האיכותניות כגון

ראיונות, תצפיות, קבוצות מיקוד ועוד הן שיטות שבאמצעותן החוקרים בוחנים את הנרטיבים. באמצעות הבנת סיפורם של המרואיינים ניתן ללמוד ולהכיר באופן מיטבי את התופעה הנחקרת בהתאם לכך, במחקר הנוכחי, מהנרטיבים של המרואיינים ניתן ללמוד על עולם המשמעותיות הסובייקטיבי שלהם, על פרשנויות שלהם לתהליך נשירת בני נוער בסיכון; וכן על משמעות הסטייה מהערכים והנורמות של החברה החרדית (Denzin, and Lincoln, 2005; Riessman, 2008; תובל- משיח וספקטור מרזל א2010).

2.1 אוכלוסיית המחקר, דגימה ושדה המחקר

המחקר כלל 10 משתתפים שבעברם נחשבו לבני נוער בסיכון. כאשר בהגדרה זו, נכללים משתתפים אשר נשרו ממוסד הלימוד וחוו קשיי משפחה או חברה. בנוסף, המחקר כולל גם ראיונות עם 5 מדריכים/מורים המטפלים בנוער בסיכון בהווה. משתתפי המחקר נבחרו לאחר הגדרה מראש. המשתתפים שבעברם נחשבו לנוער בסיכון נבחרו על פי הקריטריונים הבאים: ראשית, הם למדו בביה"ס יסודי המשתייך לציבור החרדי. שנית, בעברם הגדירו עצמם והזדהו כחרדים. שלישית, שנשרו ממסגרת לימודים חרדית. ההגדרה על פיה נבחרו המדריכים/המטפלים היא עיסוק בטיפול בנוער בסיכון חרדי בהווה או בעבר הקרוב. זמן הריאיון ומיקומו נבחר על ידי משתתפי המחקר. הראיונות בוצעו במפגש פנים מול פנים בבתי קפה שונים ברחבי ירושלים.

איתור משתתפי המחקר נעשה על פי שיטת הדגימה "כדור השלג, במסגרתה החוקר עושה שימוש במסגרות חברתיות אליהם הוא משתייך ובמסגרות חברתיות של משתתפי המחקר(שקדי, 2003: Mawhinney & Rinke, 2018). הדגימה במחקר זה הינה מגוונת מבחינת מין, גיל, השכלה ומצב משפחתי וכוללת בתוכה נערים ונערות המשתייכים לציבור החרדי על כל גווניו: ספרדים, ליטאיים וחסידים. המגוון בדגימה זו מאפשר לבחון את התופעה, דבר שמסייע להגדלת היקף נושא המחקר תוך הבחנה בין הגוונים הייחודיים הקיימים בו.

2.2 כלי המחקר

כאמור לעיל, במחקר הנוכחי נעשה שילוב של שיטות איכותניות - ריאיון עומק חצי מובנה יחד עם תצפית, וזאת על מנת לייצר את ההזדמנות להסברים מלאים יותר.

2.2.1 ראיון עומק חצי מובנה

כלי המחקר הוא כאמור ראיונות עומק חצי מובנים. הראיון המובנה למחצה הוא שיטת איסוף נתונים פופולרית שהוכיחה עצמה ככלי תכליתי וגמיש. המבנה של הראיון יכול להיות מגוון בהתאם למטרת המחקר ושאלות המחקר. כלי מחקר זה מאפשר גישה נרחבת אל עולם המשמעויות הסובייקטיביות והפרשנויות אותן מעניקים משתתפי המחקר לחוויותיהם ולאירועים השונים בחייהם. מטרת הראיון החצי מובנה הינה לאשר או לגלות מחדש נתונים ועובדות בנושא המחקר (צבר בן -יהושע, 1996: צבר בן -יהושע 1990: שקדי, 2003: Kallio, Pietilä, Johnson, & Kangasniemi, 2016).

הראיון החצי מובנה משלב בין מבנה שיחה מוגדר ומובנה לבין מבנה גמיש המאפשר לנהל את השיחה באופן חופשי כך שהתערבות החוקר מינימאלית. לכלי מחקר זה מספר יתרונות בהשוואה לשאלון בכתב. ראשית, נוכחותו של המראיין נותנת מבנה למצב הראיון וכך התקשורת טובה יותר. שנית, באם השאלות אינן ברורות המראיין יכול להבהיר אותן כמו כן, ניתן להציג עזרים חזותיים למרואיינים כדי לברר את נקודת מבטם. בנוסף, נוכחות המראיין מאפשרת לו להבחין באי נוחות מצד המרואיין וכך הוא יוכל להציע הפסקה בראיון. לצד היתרונות, קיימים גם מספר חסרונות. כאשר מרואיין נשאל שאלה רגישה הוא עשוי לענות תשובה רצויה יותר מבחינה חברתית. בנוסף, הנוכחות של המראיין והחזות שלו עשויה להשפיע מראש על המרואיינים ועל תשובותיהם (Patton 2002: Newman & Myers : 2007: Kallio, Pietilä, Johnson, & Kangasniemi 2016, McIntosh & Morse : 2015).

השאלות עבור הראיונות נוסחו מראש וחולקו לשאלות פתוחות בנושאים עיקריים בכדי לאפשר למרואיין חופש רב יותר בדיבור ושאלות מפורטות נשאלו בהתאם לראיון ולדינמיקה בו. השאלות המנחות לראיונות מצורפות בנספח מס' 1. זמן הראיונות משתנה ונע בין 25 ד' לשעה וחצי. משך הראיון תלוי באינטראקציה שנוצרה בין החוקרת ובין משתתפי המחקר ותלוי בנושאים שהועלו במהלך הראיונות.

2.2.2 תצפית

מטרתה של התצפית בהקשר המחקר האיכותני היא לעקוב מקרוב אחר התנהגות של קבוצה מסוימת וכך החוקר יוכל לחוות בעצמו את הממדים הסובייקטיביים של התופעה הנחקרת. התבוננות באנשים בסביבתם הטבעית נמנעת מבעיות הגלומות בדיווח עצמי, דבר שמתרחש בשיטות מחקר איכותניות אחרות כדוגמת ריאיון. התצפית חושפת מה אנשים עושים ולא רק מה הם אומרים שכן התבוננות שיטתית באנשים בהקשרים הטבעיים שלהם יכולה לחשוף הרבה יותר מידע ממה שאנשים יכולים לזכור או להיות מודעים אליו ומדווח בשיטות איסוף נתונים המבוססות על דיווח עצמי. התצפית מתייחסת לסביבה הפיזית והחברתית כפי שהיא מתגלה. התצפית היא פעילות של התבוננות מובנית והיא נעשית באופן דיסקרטי על מנת להקליט פיזית ומילולית התנהגויות (Morgan, Pullon, Macdonald, McKinlay, & Antwi, & Hamza : 2015, Gray, 2017).

במסגרת המחקר הנוכחי, התצפית בוצעה במהלך סיור שאורגן על ידי משרד החינוך ויועד לגורמי המקצוע השונים: מפקחים ברשת החינוך החרדית, אנשי משרד הרווחה, קציני ביקור סדיר מעיריית ירושלים וגורמי מקצוע נוספים ממשרד החינוך בכלל ומהיחידה לקידום נוער בפרט. הסיור התקיים ברחובות ירושלים ביום חמישי, 19 ביולי 2018 בין השעות 1:00-22:00. במהלך הסיור עברנו בכמה מקומות בהם מבליים בני נוער חרדים בסיכון בסופי השבוע. במהלך התצפית, עברתי בכמה מקומות בהם מבליים בני נוער חרדים בסיכון על פי הסדר הבא:

גואה - חנות נרגילות ברחוב הרב אגן 8, החנות "גואה" מציעה נרגילות להשכרה ולמכירה. חנות זו ממוקמת במרכז העיר ומושכת אליה צעירים רבים. בשנים האחרונות ניכרת עלייה במספר הנערים החרדים הפוקדים את המקום. בני הנוער מגיעים, שוכרים נרגילה ויושבים קבוצות מחוץ לחנות שם יש שטח לישיבה המיועד לכך. ברקע מתנגנת מוזיקה ובני הנוער נראים יושבים, שותים בירות ומשוחחים. במקום ניתן לראות בני נוער חרדים הלבושים שחור לבן כנהוג בישיבות, כאלה שנותרו רק עם כיפה שחורה, מזכרת למה שהיו פעם וכאלה שאינם נראים כלל חרדים. הקרע הראשון של בני הנוער החרדים בסיכון ממשפחתם ומהקהילה בא ליטי ביטוי בניסיון להתלבש אחרת וביציאה למקומות בילוי שאינם מקובלים בחברה החרדית. בני הנוער בסיכון החרדים מתארגנים כקבוצות על בסיס רעיון מלכד כמו בילוי משותף ופנאי קבוצות אלו יוצרות לעצמן שפה משלהם וקוד לבוש (יוגב, 2013 : להב, 1999).

מרכז תלם - מרכז זה שוכן בבניין הפעמון בירושלים, זוהי "זולה", בראשותו של הרב בניהו דביר מקום זה מהווה מקלט לנערות חרדיות בסיכון. הן נפלטות אליו לאחר שיטוטים ברחובות. במבט

2.4 ניתוח הנתונים

2.4.1 ניתוח הראיונות

במסגרת הראיונות החוקר נחשף לאמירות ופרשנויות אישיות של הנחקרים המתייחסות לתופעה הנחקרת. תפקידו של החוקר הינו לאתר אמירות משמעותיות במהלך הראיונות ולאגד אותן לדפוסים משותפים, לאחד אמירות ופרשנויות לקטגוריות ותמות מרכזיות שבאמצעותן יהיה ניתן לתת הסבר לתופעה הנחקרת (Corbin & Strauss, 1990).

הראיונות הוקלטו בהסכמת וידיעת המשתתפים ולאחר מכן תומללו. בשלב הראשון בוצעה קריאסודית של כל הראיונות באופן עמוק. בשלב השני רוכזו נושאים משמעותיים ותתי נושאים שעלו מהראיונות ל-3 תמות מרכזיות שעלו בצורה חוזרת ונשנית בכל הראיונות ונמצאו כמתאימות לענות על שאלת המחקר. עבור כל תמה רוכזו ציטוטים בולטים מתוך הראיונות שמבהירים את התמות שנבחרו.

2.4.2 ניתוח התצפית

במסגרת התצפית, על החוקר לערוך רישום שיטתי של תיאור מדויק של התנהגויות ופעילויות על מנת לתאר ולנתח את התופעה הנחקרת תצפית בתנאים טבעיים נעשית באמצעות רישום מדויק וקפדני בסביבה הטבעית והיומיומית של שדה המחקר. היתרון בסוג זה של תצפית הוא תיאור ההתנהגות במצב אמת (רונאל וגוטר, 2003; Creswell, 1998). בהתאם, במהלך התצפית ערכתי רישום שכלל את המקומות בהם צפיתי הכולל תיאור של אופי המקום, ובני הנוער ששהו בו.

2.5 מגבלות המחקר

המחקר האיכותני הינו מוגבל בכך שאינו יכול ליצור הכללות. הכללה למעשה כרוכה בהסקת מסקנות רחבות ואילו מטרתו של מחקר האיכותני אינה הכללה, אלא סיפוק הבנה עשירה והקשרית על היבט מסוים בחוויה אנושית באמצעות לימוד אינטנסיבי של מקרים מסוימים. חלק מהמראיינים בזמן הריאיון היו מצויים במרחק של כ-2 שנים מזמן היותם נוער בסיכון ובשל כך ייתכן מצב של פערי זמן שונים ועיצוב העבר על ידי המציאות העכשווית. כדי להימנע מדיווחים מסוג זה ביצעתי תצפית שכללה כמה מקומות בהם מבליים בני נוער כדי לראות את המציאות בעיני כחוקרת ולנתח באופן אובייקטיבי. חרף המגבלות הללו ניתן לראות כי יתרונות שיטת המחקר זו עולים על חסרונותיה (Beck, Tatano & Polit, 2010).

2.6 אתיקה מחקרית

סוגיית האתיקה במחקר הנרטיבי היא משמעותית משום שהמחקר הנרטיבי עוסק בהבנת המציאות כפי שהיא נתפסת בעיני הסובייקט. בשונה משיטות מחקר אחרות, שיטות המחקר האיכותניות במחקר הנרטיבי כמו תצפיות וראיונות, מעצם טבען חושפות את המראיינים ועלולות לפגוע בפרטיותם (Riessman, 2005). לצורך כך, טושטשו זהויותיהם של משתתפי המחקר ככל שניתן באופן שגם מי שמכיר את שדה המחקר לא יזהה את המראיינים הן המטפלים והן בני הנוער בסיכון.

הליך של הסכמה מדעת הוא מרכזי בסוגיית האתיקה. בכדי ליצור אינטראקציה טובה בין החוקר למראיינים על חוקר להיות כנה ולשתף את המראיין באינטרס של המחקר (Josselson, 2007). בהתאם לכך, תהליך זה התרחש תחילה טרם קביעת הריאיון על ידי שיחה טלפונית בה הוסברה להם מטרת המחקר והאופן בו אשתמש בנתונים העולים מהראיונות. ולפני תחילת הריאיון המראיינים חתמו על הסכמה כתובה. למשתתפים הוסבר, כי במידה וישנם חלקים שהם אינם מעוניינים לחשוף, הם לא יופיעו במחקר. כמו כן, המשתתפים אישרו את הקלטת השמע במהלך הראיונות. למשתתפים הוסברה מטרת המחקר והם הוחתמו על טפסי הסכמה מדעת לפני תחילת הראיונות.

2.7 זווית רפלקסיבית

נושא מחקר זה, שבמרכזו עומדים בני נוער חרדים הנתונים בסיכון, הוא נושא קרוב לליבי. אני עצמי גדלתי בחברה החרדית, ובשנות התבגרותי נחשבתי נערה בסיכון. כבר אז, חשתי בחוסר ההיענות לצרכיה של נערה נושרת בקרב הציבור החרדי ובהיעדר התמיכה החברתית שנערה כמו שהייתי אני, זקוקה לה. כך, נחשף בפניי מגוף ראשון עולמם של בני הנוער החרדים אשר נפגעים אל מחוץ לגבולות החברה החרדית וקוראים תיגר על הערכים שעליהם חונכו. אני מאמינה כי מדובר בנושא שחשיבותו היא מן המעלה הראשונה החברה הישראלית המתפתחת, ויש להעלותו על סדר-היום הציבורי ולהביאו למודעות של מקבלי ההחלטות ולידיעתו של הציבור הרחב. גם כיום, בשנת 2020, החברה החרדית ממשיכה להיות חברה סגורה המתקיימת תחת פיקוח חברתי הדוק כלפי החברים בה.

באינטראקציה ביני ובין בני הנוער בסיכון, היכרותי עם שדה המחקר עמדה לי לזכות מכמה סיבות: האחת, בעת ביצוע הריאיון ידעתי כיצד עלי לפנות אליהם באופן שיעורר את אמונם מחד, ומאידך, יכבד אותם וישמור על פרטיותם. השנייה, בשל היותי נערה בסיכון בעברי הגעתי אל שדה המחקר ללא שיפוטיות וביקורתיות כלפי אותם בני הנוער שראיינתי. יחד עם זאת, אציין כי הקושי בעבורי היה כאשר ראיינתי את חלק מן המטפלים בבני הנוער בסיכון, מבדעות המנוגדות לדעתי. גם כיום, אני נושאת מטענים מהעבר שמשפיעים על פרשנויותיי, והופכות אותן לשונות מנקודות המבט של חלק מאותם המטפלים.

קושי נוסף בו נתקלתי במסגרת המחקר היה בקביעת לוחות זמנים עם אותם בני הנוער שחלקם עוד מצויים בסיכון (בני למעלה מ-18, אך עדיין נכללים תחת ההגדרה של בני נוער בסיכון). קרה כמה פעמים שהגעתי למקום בו קבענו להיפגש והמראיין לא הופיע על אף שקבענו. למרות זאת, אציין כי למרות היכרותי עם שדה המחקר, השתדלתי לשמור על נקודת מבט חיצונית וזאת בכדי לא לפגוע בהליך המחקר ובממצאיו. כמו בכל מחקר איכותני, ישנן הטיות המושפעות מתפיסתו הסובייקטיבית של החוקר. דוגמא להטיה כזו היא הטיית ההכרות, שיכולה להוביל להטיה של תוצאות: דיווח של תוצאות מסוימות והעדר דיווח של תוצאות אחרות, שאינן תואמות את הידוע לחוקר על הסוגיה הנחקרת (Rothstein, Sutton, & Borenstein, 2005). כיוון שכך, במחקר הנוכחי נמנעתי ככל הניתן מביקורת, והקדשתי מאמץ מכוון לניטרול הטיות שעלולות להופיע במקרים מסוג זה.

ברמה האישית, המחקר העשיר את הידע שלי אודות הגורמים לנשירת בני נוער חרדים. המפגש עם המטפלים ועם בני הנוער עורר אצלי רצון עז לנסות לחולל שינויים שייטיבו עם בני הנוער החרדים. כמו כן, באמצעות המחקר התוודעתי לכלים חדשים בהן נוקטת החברה החרדית על מנת להתמודד עם תופעה זו. במובן זה, יצאתי עם תובנות שונות משדה המחקר מאלו שאיתן נכנסתי אליו.

3 ממצאים

בפרק זה יוצג ניתוח הנתונים של הראיונות שנערכו ושל התצפית המשתתפת. ניתוח נתונים בוצע לאור שאלות המחקר - מהי החוויה של בני נוער חרדים בסיכון? כיצד מתמודד הממסד החרדי עם נוער בסיכון? מתוך הנתונים עלו התמוות, שיובאו להלן.

3.1 "אלוקים זה לא רק של אבא שלי" - הקשחת הגבולות בחברה החרדית

כדי להבין יותר לעומק את תופעת נשירת הנוער בקרב המגזר החרדי, יש לבחון תחילה את גבולות החברה החרדית ואת האופנים שבהם הנוער הנושר פוגש ומפרש את הגבולות הנוקשים הללו. כך נוכל ללמוד מהם הגורמים שמובילים בני נוער חרדי לנשירה מהלימודים ועזיבה המסגרת החרדית ולבחון האם הגבולות האדוקים והקשיחים של החברה החרדית הם אלו הגורמים לנשירתם ולהפיכתם ל"נוער בסיכון". ממצאי המחקר הנוכחי מעלים כי בדומה למחקריהם של קפלן (2000) וזיכרמן (2014), צעירים רבים העוזבים את המסגרות נוטים להשיל מעליהם את הסממנים החיצוניים החרדיים ומסגלים לעצמם אורח חיים חילוני תוך פירוק טוטאלי של המסגרת הדתית שלהם, שכולל את זניחת אורח החיים החרדי ולימוד תורה ומצוות. להלן יפורטו מספר גורמים המשפיעים על בני הנוער שהתראיינו למחקר הנוכחי, ואשר מציבים בפניהם דילמות שונות המחייבות אותם לבחור האם הם בתוך גבולותיה של החברה החרדית או מחוצה לה.

3.1.1 יחס למודרניזציה

חלחול של נורמות מודרניות אל תוך החברה החרדית בשני העשורים האחרונים שינה את המבנה שלה ואף גיוון אותה, כך שנוצרו תתי-קבוצות שונות בתוך החברה וקשת רחבה של עמדות ביחס למודרניזציה. מחד, יש מי שמתנגדים למודרניזציה מכל וכל ומנגד יש מי שמכניסים את המודרניזציה אל תרבותם תוך התאמה מרבית לאורח החיים החרדי. ואולם, למרות שאלו האחרונים נחשבים ליברליים יחסית בקהילה החרדית, גם הם חוששים לבטא את דעתם ולהתנהג בצורה שונה מדי מהכלל (ליוש, 2016 : לב און ונריה בן שחר 2009). הראיונות העלו כי סגירות זו של הקהילה והיחס של השלילה המוחלטת של המודרניזציה הן שגורמות בסופו של דבר לאיתגור

הגבולות על ידי בני הנוער, כפי שניתן לראות בדבריהן של לאה ואפרת המטפלות בבני נוער בסיכון:

"הסגירות יתר הזו, שאפילו לא צריך אותה מבחינתי, החניקה הזאת ולא לדעת כלום מסביב לעולם, היא יותר [משמעותית], כי אתה כל הזמן במסע למה סוגרים אותי, מה כל כך מעניין בחוץ שכל כך סוגרים אותי. אז הם כן מחפשים את העולם".

"אני בעיקרון לא מגדירה את זה כ[בעיה של ה]ציבור החרדי. הבעיה של נוער בסיכון קיימת אצל כולם, אצל כל המגזרים. מה שכן - אצל הציבור החרדי יש את הבריחה, בגלל שהם לא היו חשופים לטכנולוגיה רגילה, אז התשוקה שלהם עולה כי הם מתלהבים. הם רואים פתאום סרט בגיל 16 כשהם לא ידעו מה זה טלוויזיה קודם, אז זה 'וואי, יאללה, אמאליה, בום, טראח, החוצה'. אבל אני לא חושבת שזה דווקא בהקשר, כי זה יושב על דברים של אי חינוך נכון בבית, חנק במקומות שלא היה צריך, וחוסר ידע במקומות שלא היה צריך... וודאי שיש השפעה וברור שבגלל זה הדור נהיה הרבה יותר גרוע ורואים את הירידה של הדור בעיניים".

לדעתה של לאה, המודרניזציה של החברה החרדית הכרחית משום שהסגירות מובילה את הנוער החרדי לחיפוש מתמיד אחר התרבות שקיימת מחוץ לחברה החרדית, ואילו אפרת טוענת כי הסגירות היא הכרח משום שהאינטרנט מוביל להתלהבות בלתי מרוסנת וחיפה לתכנים לא הולמים. אפרת תולה את "הידרדרות הדור" בהשפעת המודרניזציה והיא מבטאת את חששם של הרבנים כי המודרניזציה — ובכללה יציאת גברים חרדים לעבודה, גיוס לצבא ושימוש גובר באינטרנט — עלולים לזרז את ההתערות בחברה הכללית, ואף לסכן את ההתבדלות מפני התרבות המערבית ואורח החיים המתירני, דבר שיגרור בעקבותיו ירידה במישור הרוחני (טרקטינגוט, 2014). חשש זה של הרבנים, אשר מחלחל אל בני הקהילה, יוצר דיכוטומיה ביחס לגבולותיה של החברה החרדית, באופן שאדם צריך להחליט בצורה ברורה האם הוא "בפנים" או "בחוץ" מבלי שישנם אפשרויות ביניים אחרות. כתוצאה בני הנוער נאלצים לבחור בדרך שונה למרות ההשלכות הרבות על הסביבה ועל דרך חייהם. כך מסבירה זאת ליבי נערה שבעברה הייתה בהגדרת הסיכון:

"נוער בסיכון שרואה את הדברים האלה מהצד ואומר 'וואלה, אני כן חרדי... אני כן רוצה לתרום... אז אני אהיה חרדי, במקום ככה להיות במסגרת של ישיבה וללמוד תורה

או בסמינר וללמוד רק הלכות שבת... אני אלמד מקצוע, אני אביא מזה כסף'. ולרוב אלה שהולכים ללמוד מקצועות זה באמת האנשים האלה, הבחורים האלה והבחורות האלה שראו עליהם שהם שונים; שאם לא היה את הדבר הזה, הם מזמן היו נושרים"

ליבי מתארת מצבים שכיחים בהם נערים בסיכון שנמצאים במוסד נחשפים לשינויים בעולם ומנסים לחקות את המעשים הללו, אבל היא מדגישה גם כי הם שונים משאר החברה בשל הקונפורמיות הבסיסית שהוטבעה בהם ותחושת החובה ללכת בתלם שאותה התוותה החברה החרדית בה גדלו. גם בנושא לימודי חול ועבודה ניתן לראות כי הקשחת הגבולות קיימת גם בתחומי לימודי מקצוע והגיוס לצבא. עוד הוסיפה ליבי ותארה את הקושי הרב שהיא חוותה:

"הציבור החרדי לא מקבל [התנהגויות] שהן טיפה שונה ממנו [ממה שהוא מחנך את הילדים]. זאת אומרת במיוחד איפה שלמדתי, הם לא ניסו יותר מדי להבין מישהו שלא מסתדר לו המקום הזה. הם מבחינתם חרדים, כולם בסמינר, לומדים, לומדים, לומדים... ברגע שאתה לא בול במסגרת, אתה כבר לא שם. ו... ברגע שאני לא ממש שייכת, אז אין לי מה להמשיך להיות שם. עכשיו זה ברור שזה מקצין וזה עוד מלא מלא דברים שונים"

מרואיינים רבים תיארו את תחושת הניכור שחשו לפני וכאשר סטו מהדרך המקובלת במערכת החינוך החרדית. כפי שניתן לראות בדבריה של ליבי, חווייתה כנושרת ממערכת החינוך החרדית מערבת את חובת הלימוד המתמדת חובה שלא התאימה לה ואת תחושת חוסר השייכות. בהמשך היא גם תארה איך עם הזמן חוותה הקצנה של תחושת חוסר שייכות מצד הסביבה וחוסר קבלת השונה. תחושות אלו של בני הנוער מובילים אותם לחיפוש אחר אלטרנטיבות שונות בתוך החברה החרדית ואף מחוצה לה.

3.1.2 הפיקוח החברתי

אחד ממאפייניה המרכזיים של החברה החרדית המתבדלת הוא הפעלת מערך פיקוח חברתי הדוק ומקיף על חבריה בכלל, ועל הסוטים ממנה בפרט. הפיקוח החברתי בחברה החרדית הינו רב ממדי ובעל משמעות רבה עבור בני נוער שעוזבים את המערכת החרדית, אבל גם על משפחותיהם שמשלמות מחיר חברתי רב לאי הציות של אחד מחברי המשפחה (זלצברג, 2005; גל, 2014; זיכרמן, 2014). המחיר החברתי הגבוה מהווה איום על היחיד שמבקש לסטות מהחברה, ולפיכך הוא מהווה חלק בלתי נפרד ממערך הפיקוח החברתי. כתוצאה מכך, ישנה רמה גבוהה של ציות ומחויבות, ועצם החברות בקבוצה יוצר תלות גבוהה בין חבריה ומאפשרת את שימור מערכת

הפיקוח החברתי. נורמת הציות היא אמצעי לשמירה על אחידות החברה, והפיקוח החברתי גורם גם לפרטים בעלי הדעות הליברליות באופן יחסי חשש להביע את עמדתם או להתנהג בצורה שונה.

"אפילו פעם [הייתה לי] שיחה עם אמא שלי ואמרתי לה.... 'את מתביישת ללכת איתי ברחוב', ...ואז היא אמרה לי 'נכון, את שאלת אותי אז כן, אני מתביישת' וזה היה בגלל [ההופעה] החיצונית. זאת אומרת זה לא כי אין לי הסבר לזה, כאילו [המראה] החיצוני פשוט גרם להם להתבייש [בי]".

דבורה מסבה את תשומת הלב אל נושא הפיקוח החברתי שחל על חברי הקהילה החרדים, כולל הוריה. היא מתארת כיצד לבושה לא תאם את ציפיות המגזר, ואמה שהתלוותה אליה, התביישה בה, מכיוון שהפיקוח החברתי חל גם עליה. הוכחה נוספת לעניין זה עלתה בראיון עם אביטל :

"כי **אצל חרדים יש עניין של כבוד המשפחה**, במיוחד בחברה ליטאית. כלומר אם אני החלטתי שאני יוצאת ממסגרת חרדית ואני עוברת למשהו שהוא קצת אחר, זה אומר שזה **מפריע לאחיות שלי בשידוכים**, זה אומר שזה מפריע לכלל המשפחה, זה אומר שאבא שלי לא יוכל למכור ספרי תורה לרבנים נחשבים כי יש לו ילדה שהיא מחוץ להגדרה החברתית החרדית... עד היום זה מבטים באוטובוסים ולחששושים מאחורי הגב ושכנים שמדברים ופונים לאמא שלי ולאבא שלי".

לא זאת בלבד שכל חברי הקהילה החברה נתונים לפיקוח חברתי, אלא שחלק נכבד מחברי הקבוצה משתתפים בעצמם בנטל הפיקוח ומדווחים בעצמם על סטיות חברתיות של אחרים. למשל, בישיבות ישנו "משגיח" שתפקידו לבחון בכל עת את "רמתם הרוחנית" של הבחורים ונוכחותם בבית המדרש. המגורים המשותפים בישיבה ואחר כך בשכונות חרדיות יוצרים מטבעם פיקוח הדוק (לב-און ונריה בן שחר, 2009; גל, 2014). בפיקוח החברתי בחברה החרדית לוקחים חלק גם השכנים, החברים, הרבנים וקרובי המשפחה. אביטל תארה את השינוי שלה ויציאתה מגבולות החברה החרדית כגורם משמעותי מאד עבור משפחתה ויכולתה להשתלב בקהילה. סטייתה מגבולות החברה החרדית אילצה את משפחתה לשלם מחיר חברתי כבד : אחיותיה נפגעו בתהליך השידוכים ואביה שילם בפרנסתו.

הסטיה מהמסגרת החרדית יוצרת אפוא דילמות רבות : מחד, בני הנוער הנושרים חווים תחושת אשם וכישלון שלא עמדו בציפיות משפחתם וסביבתם. ומאידך, ההורים נוקטים לעיתים, צעדים חריפים כנגד בן המשפחה "הסוטה", כגון הוצאת הנוער מהבית, בכדי למנוע הידרדרות האחים

ובכדי להגן על שם המשפחה (יוגב, 2013 ; זיכרמן, 2014). כפי שהיטיבו לתאר המרואיינים, הלחץ על בני הנוער גדול יותר ככל שחברי הקהילה נוטלים חלק רב יותר בפיקוח החברתי. משום שהפיקוח קיים גם על הוריהם ואף יוצר השלכות מרחיקות לכת עבור בני משפחתם שמשלמים מחירים חברתיים על כך שהם סטו מן הדרך, בני הנוער מוצאים עצמם לוקחים את האשמה ובוחרים להתרחק ממשפחתם וסביבתם ובכך לסטות מן הדרך המקובלת בחברה החרדית.

3.1.3 גבולות הלבוש

על אף ההבדלים בין הפלגים השונים בחברה החרדית, ישנם מאפיינים חיצוניים משותפים לכלל הציבור החרדי. אחד המאפיינים הבולטים הינו הלבוש החיצוני. החברה החרדית מבטאת את ייחודה הדתי-חברתי בהופעתם החיצונית של חבריה: הגברים לבושים בצבעי שחור-לבן, ציצית וכיפה שחורה והנשים לובשות שמלות ארוכות ועוטות על ראשן פאות או כיסויי ראש (פרידמן, 1991 ; גל, 2015). כחלק מניסיונה של החברה החרדית להגן על עצמה מפני השפעות חיצוניות ישנו פיקוח הדוק על הגוף וההופעה החיצונית של החברים בה, והם נוטים להיות ממושמצים לחלוטין לקודי הלבוש הקפדניים, שכן כל שינוי קל בהופעתו או בהתנהגותו של אחד מחברי הקהילה נתפס כאירוע המצביע על סטייה ממנהגי החברה וכאיום עיקרי על הישרדותה של הקהילה (Hakak, 2009). סטייה כזו יכולה לבוא לידי ביטוי באורך הפאה, בפס או הדפס זעיר על החולצה הלבנה, באורך השרוולים ועוד – כל סטייה כזו מקוד הלבוש עשויה להוביל להדרה, ענישה חברתית ולהוקעה של בני המשפחה כולה. את מידת ההקפדה על הלבוש ניתן לראות בדבריו של מאיר :

"אסור לבוש אפילו הכי קטן שהוא לא מתאים לחרדים. אסור שיהיה מכנס[ים] מכותנה אפילו. ג'ינס, נעליים עם סוליה לבנה אפילו אסור, חולצות לבנות חייב, כובע וחליפה תמיד חייב - שזה דבר שמאוד מקשה בכל אופן על כל אחד באשר הוא, עלי בכל אופן זה הקשה מאוד. יש אנשים שמרגישים נחותים עם המראה שלהם ולפעמים הם עושים דברים בשביל להרגיש יותר טוב עם עצמם ואז אתה בא ולוקח להם את זה אז אין להם ממה להרגיש טוב עם עצמם...יש אנשים שפשוט לא מתאים להם הדרך הזאת ואתה לא יכול לחייב אותם לעשות את זה".

בדומה למאיר, רבים מהמרואיינים חשו קושי לציית לקודי הלבוש הנוקשה ולכל הכללים שלו. מאיר משתמש בתיאור מפורט של קוד הלבוש, בכדי להדגיש את חוסר הגמישות שקיים בישיבות בכל הנוגע ללבוש: "אסור לבוש אפילו הכי קטן שהוא לא מתאים לחרדים". הביטוי 'הכי קטן'

מראה שהדקויות שבלבוש החרדי נוגעות אפילו לסוג בד של המכנסים, וצבע סוליית הנעל כפי שהוא מתאר.

כל המרואיינים במחקר הנוכחי מבקשים לסמן את סטייתם בראש ובראשונה באמצעות אי הקפדה על קוד הלבוש הנוקשה. מדבריו של מאיר ניתן להבין כי אחת הסיבות לכך היא שהלבוש הוא דרך לייחודיות ולביטוי עצמי והוא מעניק לו תחושת ביטחון. בדומה למאמרו של Hakak (2009), גברים חרדים לעיתים רבות חשים קנאה כאשר הם בוחנים את הגוף הגברי החילוני שנתפס בעיניהם כמפותח וחזק יותר מגוף הגבר החרדי שנתפס כפגום. ההופעה החיצונית המטופחת, הבגדים ואביזרי האופנה הנלווים הינם ביטויים לזהות אישית, לשייכות חברתית ולתמורות שהאדם עובר (Almog & Zalberg, 2009).

כאמור, כללי הלבוש המוקפדים חלים גם על נשים חרדיות ומתקיים דיון מתמיד בגופן של הנשים באמצעות סוגיות הלכתיות הקשורות לצניעות בלבוש ובהתנהגות. בחברה החרדית הצניעות היא ערך מרכזי ועליון על-פי ההלכה. בפרשנות האורתודוקסית שמרנית, על הנשים להקפיד על לבוש ארוך וסגור, המכסה את רוב חלקי גופן, ונשים נשואות נדרשות לכסות גם את ראשן. מטרת ההגבלים ההלו החלים על נשות החברה החרדית היא לפקח על מיניותן של הנשים וליצור מחסום בפני הגברים (נריה בן שחר, 2011; זיכרמן, 2014). את חובת הצניעות של האישה היטיבה להסביר ברכה:

"גרביים שחורות, חצאיות ארוכות... אז אם זה נגיד לבוש אז, בחורף, כידוע לך, קר, אבל אצל החרדים חושבים שאסור לשים קפוצ'ונים כי זה לא צנוע, אז צריך לבוא עם הסריגים הדקים האלה, שתמותי בהם מקור. ואם זה גרביים, אסור לשים גרביים שיהיו מחממות. את צריכה לבוא עם הניילון, גרבי ניילון, כשבחוץ 5 מעלות? ירושלים. זה, זה בעיקרון המשבר, הפיצוצים הגדולים, וגם העניין הוא שאת נגיד שואלת 'מה הסיבה לא לשים גרביים שחורות, למה אני לא יכולה לבוא עם זה? קר לי. למה?' ככה. אין תשובה"

ברכה מדגישה בדבריה את הסתמיות של כללי הצניעות הנהוגים במקום בו היא למדה ובחברה החרדית בכלל. על אף שכששאלה מדוע פרטי לבוש מסוימים אסורים, היא לא קיבלה הסברים מספקים. הקשחת הגבולות בנוגע לצניעותה של האישה בחברה החרדית היא מעבר לכללי ההלכה, שכן אין איסור ללכת עם גרביים שחורות לנשים, ולכן בנות הנוער חשות כי אין הגיון בכללים הנוקשים שכופים עליהן. מה גם שכאשר הן נחשפות למודרניזציה ולנשים חילוניות, הן נחשפות

לאופנה ולכללי לבוש אחרים. קיים אפוא מתח בין הימצאותן של נשים חרדיות במרחב הציבורי לבין הציפיות החברתיות-דתיות המעודדת אותן לסגירות ולצניעות (ליוש 2015). הכללים הנוקשים בכל הנוגע ללבוש יוצרים תחושה של סגירות אצל בנות הנוער ומאלצים אותן לאתגר את הגבולות הקיימים בכל הנוגע ללבוש, לסטות מצורת הלבוש המקובלת ולהיות מתויגים כמי ש"סוטים" מהחברה.

3.1.4 יחס החברה החרדית לגיוס לצבא

על-פי ההשקפה החרדית, שומרי העיר האמתיים הם אלו היושבים ללמוד תורה משום שהם מגנים על הרוח ועל מגני הגוף באמצעות לימוד התורה. אלו שמצדדים בטענה זו רואים בגיוס גזירת שמד ורואה צורך בהוקעת חיילים חרדיים (זיכרמן, 2014). בשנים האחרונות הוחרפו הגינויים של חרדים שמתגייסים לצבא ואחד הביטויים החזקים של החרפת השיח הוא "קמפיין החרד"קים". זהו הכינוי לחרדים "קלי דעת" כביכול המכוון לאלו שבחרו להתגייס לצה"ל. כלפי אותם החרדים מופעלת אלימות רבה, אשר אינה מגונה מצדה של ההנהגה החרדית והם ומשפחתם סופגים אלימות רבה שלעיתים רבות מגיעה אף לכדי אלימות פיזית חריפה (גל, 2013). ניתן לראות את היחס הנוקשה בדבריו של עסקן חרדי בולט שבמקרה מסוים קרא לחיילים החרדים: "שלא להסתובב במדים בשכונות החרדיות, בדיוק כפי שפועלי הזבל לא מסתובבים עם בגדי העבודה" (זיכרמן, 2013).

היחס של החברה החרדית אל נושא זה הינו חריף משום שבהשקפתם התפקיד אליו יועד הגבר החרדי הינו לימוד התורה שבעל פה, והעברתה לדורות הבאים באמצעות לימוד תורה מייגע כל חייו. כל דבר אחר פרט ללימוד נחשב ל"ביטול תורה" השקפה זו נשענת על המשנה הקובעת כי "כל המקבל עליו עול תורה, מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ" (אבות ג'). כלומר, האידיאולוגיה של קבלת עול התורה פוטרת ואף מצדיקה את הלומדים מחובותיהם הציבוריות השונות. לפי היגיון זה, החברה החרדית מחשיבה את הגיוס לצה"ל כסטייה מן הערך העליון של לימוד תורה (זיכרמן, 2013).

"נניח שאומרים לא להתגייס לצה"ל. כשבררתי בהתחלה שאלתי את הרב שלי למה לא להתגייס לצה"ל, והוא אמר לי 'אתה תתקלקל שם', וכל מיני בנות יהיו בצה"ל, אבל כשאמרתי לו שאני אתגייס למקום חרדי, אז הוא אמר לי 'לא, גם שם יהיו בנות ומשקרים עליכם ולא יעריכו אותך ויזלזלו בך ולא יתנו לך יחס'".

יש הסבורים כי המטרה העיקרית של יוזמת הגיוס היא להפוך את הצעירים החרדיים ליותר ישראליים ופחות לחרדים. לפיכך, כדי להימנע מהשתלבות בחברה הישראלית המודרנית, מתנגדים הרבנים לגיוס לצבא והציבור החרדי מביע רגשות טינה עזים כלפי מי שבכל זאת בוחר להתגייס, כפי שעולה גם מדבריו של זלמן שנתקל בדעות קדומות של הרב שלו שרואה בצה"ל גוף בלתי אמין ומאיים על אורח החיים החרדי. זלמן מתאר חוסר פתיחות טוטאלי בכל הנוגע לרצונו להתגייס לצה"ל.

"אני לא הכרתי לפני זה [את העולם בחוץ]. ידעתי שיש דתיים ויש זה... כאילו לא ידעתי את העומק מה הולך שם בפנים אני הכרתי רק את העולם החרדי. כשהכרתי שיש גם עולם דתי [הכוונה לדתי-לאומי]... בצבא בהתחלה כשהתגייסתי רציתי רק לזרוק הכל, לזרוק את הדת לזרוק הכל כי באתי מלחץ. ואז כשהכרתי את העולם הדתי אמרתי לעצמי שאלוהים זה לא רק לאבא שלי. אני לא שומר שבת כי אבא שלי רוצה... אז כל השטויות שהייתי עושה, מדליק את האור לאבא שלי בשבת, זה סתם משחק ילדים, ואז הכרתי את העולם הדתי והתחלתי לשמור את הדת ממקום אחר לגמרי".

אריאל מתייחס לדתיות שאינה חרדית, אליה נחשף בשירותו הצבאי. בנקודה זו של חייו החל מפנה משמעותי בחייו, משום שהוא החל לשמור מצוות מתוך בחירה וראייה שונה של הדת ולא מתוך כפייה. באופן פרדוקסלי, דווקא הצבא הוא שהפגיש את אריאל שוב עם הדת, ואולם האנטגוניזם של החברה החרדית כלפי הצבא אינו מאפשר לבני הנוער לבחור במסלול של גיוס לצה"ל, בחירה שעשויה להפגישם עם צורות אחרות של דתיות ואף "להחזירם למוטב". השימוש

באינטרנט

השימוש באינטרנט אינו מקובל בחברה החרדית. אולם, בשנים האחרונות חדר המחשב לבתים רבים לצורך שימוש ביתי ואישי. גם ילדים שאין בביתם מחשב אישי, רואים מחשבים אצל החברים והשכנים והם נחשפים אליו למרות ההתנגדות של הרבנים. וכך, הפך המחשב לשיקוף של המתח הקיים בין פתיחות וסגירות בחברה החרדית. גם החברים הליברליים יותר בחברה החרדית, אשר מכניסים לביתם מחשב באופן גלוי חוששים שידעו שהם משתמשים באינטרנט והם מנסים לעיתים קרובות להסתיר זאת (לב-און ונריה בן שחר, 2009).

בעידן של שינוי מהיר והתפשטותן של טכנולוגיות דיגיטליות, הקהילות הדתיות נאלצות לבחון את השפעתן על המסורת ועל דרכי החיים שלהן. נוכחותה של טכנולוגיה חדשה עשויה לשנות ואף

לאיים על פרקטיקות המבוססות בקהילה, על ידי כך שהיא תכריח אותם להחליט אם הטכנולוגיה מתאימה לחברי הקהילה או על ההשלכות של השימוש בה למטרות דתיות. התקשורת החדשה מציבה אתגרים לערכי הליבה של הקהילות הדתיות: מסורתיות, שימור תרבותי, זהות קולקטיבית, היררכיה, פטריארכיה, סמכות, משמעת עצמית וצנזורה. הטענה המרכזית כנגד האינטרנט, היא כי הוא כלי העלול לפגוע בגבולות הקהילה החרדית וצפוי לחשוף את חבריה לתוכן לא רצוי וערכים של תרבויות מתחרות (Neriya-Ben Shahr, 2017 Campbell, 2010;).

בחברה החרדית ישנן משפחות אשר הכניסו את המחשב לביתם ואת השימוש באינטרנט לצרכי עבודה, אולם החשש מפניו ומפני החשיפה לתוכן של תרבויות אחרות, נתפס כחלק מסטייה בלתי רצויה מערכי הדת. דברים אלו ניכרים בדבריה של אפרת:

"בגלל שהילדים לא נחשפו לדברים הם מתלהבים הרבה יותר. מבינה? בגלל החנק שהיה כביכול, והמסגרות שלנו שבעצם לא נותנים. אתה רק עם בנים או שאת לומדת רק עם בנות, ואין טלוויזיה ואין אינטרנט. ולא שאני אומרת שזה נכון להשאיר ושיהיה אינטרנט בבית וכו'. לא ולא, אבל ברגע שהם נפתחו, הם נפתחים בהתלהבות יתר של תאוותנות".

לטענתה של אפרת הכנסת האינטרנט לשימוש ביתי גורם לירידה בדבקות הדתית הנוער לא נחשף לתכנים הקיימים באינטרנט לאורך שנות הילדות שלו, ולכן אם וכאשר הוא נחשף, הוא מושפע מיידית ובאופן קיצוני יותר מאשר אדם שחשוף לכך כל חייו. בדומה למחקריהם של Campbell (2010) Neriya-Ben Shahr (2017), החשש מפני האינטרנט הינו שמא ייחשפו לתכנים אשר אינם עולים בקנה אחד עם תכני החברה החרדית, ובכך יסכנו את דבקותו הדתית. השימוש באינטרנט, ובכללו הגלישה לאתרים חברתיים ואתרים שאינם ראויים כביכול לבני נוער, מחייבת את חינוכו של הנער למיומנויות ניצול שעות הפנאי, כגון: שימוש מושכל באינטרנט, הכוונה של הרגלי השיטוט באינטרנט ובמדיה החברתית. בשל הסגירות הרבה בחברה החרדית בנושא האינטרנט והחשש הגדול מפניו, אין הדרכה לבני הנוער המנותקים לשימוש מושכל באינטרנט והגנה מפני תכנים שנתפסים כפוגעניים ומאיימים על אורח החיים החרדי. התוצאה הבלתי צפויה היא שכאשר הם נחשפים לאינטרנט, הם עושים זאת בצורה שאינה מבוקרת ותפיסתם הדתית עשויה להיפגע (יוגב 2013).

חברת הלומדים החרדית מתחנכת על ברכי האמונה הגורסת כי מי שעוסק בתורה מובטח לו שאלוהים ישלח לו את פרנסתו בדרך כלשהי. כמו כן, מקובלת התפיסה שהיציאה לעבודה היא בזבוז זמן וביטול תורה (Livio, 2007; Rashi & Rosenberg, 2015). ישנה אמונה רווחת כי הציווי על לימוד התורה חל על כולם, משום שתהליך הגות ולימוד ממושך עשוי להצמיח תלמידי חכמים. על-פי אמונה זו, על כולם להמשיך לעסוק בלימוד, גם אלה שפחות מוכשרים לכך (פרידמן, 1991; גל, 2015; טרכטינגוט, 2014). האתוס החרדי מבוסס על השקעה בלתי פוסקת בלימוד תורה וזוהי דרך החינוך היחידה שקיימת ובאמצעותה הציבור החרדי יגשים את ייעודו (שאול, 2010; זיכרמן, 2014). מהרציונות ניתן לראות כי לימוד התורה לעיתים רבות אינו קל עבור תלמידי הישיבות. אריאל תלמיד ישיבה לשעבר הסביר עד כמה הישיבה ולימוד התורה היוו עבורו קושי:

"התלמוד תורה וגם הישיבות - זה היה בשבילי חנק. חנקו אותי ממש מבחינה דתית, כל הזמן מראה ותורה ותורה ותורה. לא חינו אותי על דברים אחרים, רק על זה".

עוד עולה מהרציונות כי לימוד התורה היווה חלק עיקרי ונכבד בחייהם של בחורי הישיבות ובחור שאינו מוכשר לכך נחשב לפחות מוצלח. ומכאן הדרך להיווצרותה של תחושה חוסר שייכות היא מהירה:

"היו מבחנים קשים בעל פה על 40 דפי גמרא, ורק מי שהיה משמיע תשובות בקול היה נחשב. וככה היו מודדים מי טוב ומי פחות ואלה הטובים התייחסו אליהם יפה ואלה שלא פחות עניינו את צוות הישיבה "

דבריו של זלמן מוכיחים כי יש חובה לעסוק בלימוד התורה ואף להצטיין בכך. העיסוק המתמיד בתורה ובלימוד לא מאפשר לבחורי הישיבות להתפתח לתחומי עניין אחרים. בניגוד לזלמן שחש תחושת חנק מלימוד התורה באופן שבו למד בישיבה, אוריאל, רואה היום, במבט לאחור את פני הדברים אחרת:

"היום אני אומר 'חבל שלא נשארתי באיזה ישיבה' כי אני אוהב את התורה אבל בגלל שגרמו לי לשנוא את זה אז הסתכלתי על זה אחרת. גם כל השיפוטיות הזאת הייתה מגעילה אותי, שידוכים וכאלה - ישר כל השכונה יודעת. זה גועל נפש מבחינתי"

אוריאל מספר כי אכן הוא אוהב את לימוד התורה למרות שגרמו לו לשנוא את זה, אך עדיין חש את השיפוטיות של הסביבה מעצם היותו שונה. הוא אף תיאר בראיון את ההשלכות שיש למשפחות שבהן יש נער או נערה שאינם הולכים בתלם הלימוד, ונער שאינו מצליח להישאר

במסגרת ישיבתית בשל קשיי לימוד או בשל הדרדרות רוחנית מוצא עצמו בשולי החברה החרדית. כך נוצר מצב בו צעירים רבים מוצאים עצמם ללא השכלה וכישורי חיים בסיסיים שיאפשרו להם לחיות בחברה הישראלית ולהשתלב בה (זיכרמן, 2014).

3.1.5 סיכום

לסיכום, ההיבדלות הרב ממדיית של החברה החרדית והקשחת גבולותיה יוצרת חברה בעלת דפוסי אכיפה נוקשים. חברה זו חותרת לאחידות ודמיון בין החברים בה. מתוך האחידות הרבה שבה נגזר גם הציות לרבנים. סוגיית נשירת בני הנוער מהחברה החרדית יוצרת דילמות רבות המאתגרות את גבולות החברה החרדית ויוצרות "הלם תרבות" עבור בני הנוער שיוצאים לחברה המודרנית החילונית. הלם תרבות זה, מוביל אותם לעיתים להתנהגות שאינה נורמטיבית וחריגה ממסגרת הגבולות הקיימים לא רק של החברה החרדית, אלא גם של החברה החילונית (זיכרמן, 2014; לב און ונריה בן שחר, 2009).

הקשחת הגבולות בחברה החרדית וחוסר הגמישות באשר לשונה שאובים מאופייה הדתי, החברה החרדית מתנהלת כחברת-נגד השוללת ביטויים וערכים תרבותיים של המודרנה. הגבולות בחברה זו הינם בהתאם לפסיקות הלכתיות מחמירות ביותר ובשל החשש המתמיד של היהדות החרדית מפני המודרנה המאיימת על היהדות ההלכתית, חברה זו מתנהלת כחברה מבוצרת שמקשיחה מפעם לפעם את גבולותיה דבר זה מוביל את הנוער לאתגר גבולות החברה החרדית במישורים השונים וסטייה מחוצה להם.

רצונם של בני הנוער החרדים הוא להיפתח אל העולם שמחוץ לגבולות החברה, דבר זה בא לידי ביטוי בלבוש, גיוס לצבא, שימוש באינטרנט ונטישת לימוד התורה, מה שנתפס בקרב חברה זו כסטייה מן הישר (פרידמן, 1999; אלאור 1992) כפי שהיטיבה להסביר זאת אביטל, נערה בסיכון לשעבר: "[בחברה החרדית], יש דרך אחת ללכת בה ומגוון ענק של אנשים שיש להם חשיבה שונה, עם ערכים שונים, רצונות שונים וכולם הולכים על אותה דרך קבועה מראש בעצם. ואין מקום לסטיות קטנות מהדרך הזאת".

שהנער או הנערה מנסים לחשוף את שארע להם הם מוצאים עצמם מחוץ למסגרת החרדית משום שאין מקום לדבר על הפגיעה שחוו. מרבית המקרים מושתקים או מנוהלים על ידי ההורים מבלי שישנה אפשרות לנפגע להביע את דעתו ולכן הם נאלצים לסטות מן הדרך.

3.3 "במגזר החרדי כשנער שיורד מהדרך- המשפחה מנתקת אתו את הקשר" - חוסר תמיכה

גיל ההתבגרות הוא תקופה שאינה פשוטה עבור בני הנוער וכרוכה במצבי לחץ ומצוקה נפשית ורגשית. מצב זה נכון לכלל המתבגרים, ולמתבגרים בסיכון במיוחד. התנהגותם של מתבגרים רבים מאופיינת בשליטה עצמית מופחתת ואנוכיות (רונו ודוויק, 2009). תכונות אלו ניתנות לשינוי על ידי שני גורמים: האחד, מתן דגש מיוחד על בניית מיומנויות התמודדות עם הערכות שליליות, דחייה, ואיומים על מעמדם החברתי, באמצעות ניהול הכעס וטכניקות התמודדות שונות, והשני, סביבתו של המתבגר, שמשפיעה במידה רבה על חייהם. הצלחתם של המתבגרים בתקופה זו נקבעת במידה רבה על ידי משאבי העזרה המקצועיים והפורמליים, כמו מחנכים, שירותי ייעוץ ומשאבי עזרה בלתי פורמליים כדוגמת הורים וחברים וכן, מוקדי עזרה טלפוניים ועצות מקוונות ברשת. מתבגרים בסיכון אינם ששים לבקש עזרה בשל תחושת הניכור ממוסד הלימוד ותפיסת המורים כבלתי אמינים. עמדותיהם השליליות של המתבגרים בסיכון כלפי מוסדות הלימוד משפיעים על נכונותם לבקש עזרה ממקורות הקשורים אליהם. היכולת של המתבגרים לסמוך על אדם קרוב, כגון בן משפחה או חבר שיספק להם תחושת תמיכה ואמפטיה, היא חשובה ביותר (Kaim :Ferrariw, Harriott& Zimmerman, 1998; Lau& Marsee, 2013; Rom 2015).

אלי הוא שוטר מיל"ה² המטפל בבני נוער בסיכון, וכשנשאל כיצד ניתן לסייע לבני הנוער בסיכון בתקופה זו, השיב:

" קודם כל לתת להם להרגיש שאני לא האויב שלהם. אני לא השוטר הקלאסי במירכאות שהם מכירים. תמיד אני מבהיר להם שאני לא שופט אותם. אני בסך הכל באתי לעזור להם... שאני לא רוצה אותם אצלי כלקוח ובגלל זה אני כל הזמן מזהיר אותם ואומר להם שאני לא כמו כולם. בחוץ יש שוטרים אחרים שיודעים רק את המקל. אני מביא לכם פן אחר, משהו אחר, בא מהמערכת, על מנת להסביר לכם איך להתנהג בחוץ כדי שלא יצטרכו לסבך אתכם ואני ממש מלמד אותם [איך להתנהג]."

² מיל"ה – ראשי תיבות: מובילים יחד למען הנוער, זוהי תוכנית חברתית משותפת למשטרה, משרד הרווחה, משרד החינוך וגורמי חוץ נוספים, במסגרתה משתלב קטין המצוי בסיכון בקבוצה אשר מסייעת לו לאמץ ולשמר דפוסי התנהגות נורמטיביים. מתוך: <https://www.police.gov.il/Doc/TfasimDoc/%D7%A0%D7%95%D7%94%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%94%D7%9C%D7%A4%D7%A8%D7%A1%D7%95%D7%9D%D7%91%D7%90%D7%AA%D7%A8%D7%94%D7%9E%D7%A9%D7%98%D7%A8%D7%94.pdf>

אלי מתאר בדבריו כיצד הוא ניגש לבני הנוער שמלכתחילה רואים בו גורם עוין ומקרב אותם אליו על מנת להחזיר אותם לתלם ועל מנת שיוכלו להשתלב בחברה באופן נורמטיבי. אלי מסביר להם את ההשלכות של מעשיהם הפליליים ומדריך אותם כיצד בכל זאת יתאפשר להם להשתלב בחברה. הוא מדגיש בדבריו אל בני הנוער כי אינו שופט אותם על מעשיהם, אלא מעוניין לעזור להם. חוסר השיפוטיות הכרחי לבני הנוער על מנת שיוכלו לתת אמון במטפל. אלי כמטפל גורם להן להאמין בו ובכך הוא מוביל אותם בחזרה למסלול חיים נורמטיבי ללא עבירות פליליות.

צחי, אף הוא מטפל בבני נוער בסיכון, עובד סוציאלי בהכשרתו מספר כי אחד המקרים שהוא טיפל בו הוא בחור מחסידות אדוקה שהתמכר לאינטרנט. לטענתו, הדבר שסייע לו הוא שהנער לראשונה בחייו פגש אדם שהקשיב לו, שנתן לו תשומת לב. השיחות, ההכלה וההקשבה הם אלו שסייעו לו לשוב למסלול:

"טיפלתי בנער מחסידות, שהוא בחור ישיבה, נראה כבחור ישיבה עם הלבוש החסידי והכל. הוא הכיר את האינטרנט ב'אינטרנט קפה' וגלש ומצא את עצמו בשלב מסוים ממש, מאוד מאוד מחובר ומאוד על גבול המכור. והיו לנו הרבה שיחות, ושיחות האלו אני חושב שמה שקרה זה שלראשונה בחייו היה מישחו שהיה מסוגל לקבל את עובדות החיים ולדבר איתו בגובה העיניים על כך שבאמת זה מפתה, באמת זה מגרה, זה באמת מסקרן מאוד, וזה לגיטימי להסתקרן וזה מאוד הרגיע אותו, הדיבור הזה מאוד הרגיע אותו. נכון להיום הבחור הזה בישיבה והוא מתפקד מצוין."

חיזוק לצורך של בני הנוער בתמיכה וחוסר שיפוטיות מצאתי בדבריה של רבקה שאף היא מטפלת בבני נוער בסיכון:

"דבר ראשון אני חושבת שצריך להכיל אותם, להיות איתם תמיד שהם צריכים. אף פעם לא לצעוק עליהם ולהגיד להם שהם עשו משהו לא טוב. כאילו, שלב ראשון זה תמיד להיות שם בשבילם. התמיכה והאהבה זה מה שישאיר אותם אצלנו ועדיין לקבל אותם כמו שהם. הם לא מתכוונים לעשות רע לאף אחד. קשה להם, הם במצב נפשי קשה"

רבקה, גם היא מתארת את הצורך העז בתמיכה, הכלה ואהבה בתהליך הטיפול בבני נוער בסיכון. רבקה מסבירה כי הצורך הראשוני של בני הנוער הוא תמיכה ואהבה ועל המטפל להיות שם בשבילם ולהוות עבורם מקור תמיכה והכלה. רבקה מדגישה כי ההנחה היא שבני הנוער אינם

מתכוונים להרע לסביבתם במעשיהם והם אלו המבטאים את מצבם הנפשי, ולכן יש להתנהג עמם בחוסר שיפוטיות, בצורה רכה ומכילה ובכך לגרום להם לשוב למסלול חיים נורמטיבי עבורם.

מאיר, נער בסיכון תולה את הסיבה לתופעת הנשירה בקרב בני הנוער החרדים במחסור באנשי מקצוע שיהוו אוזן קשבת עבורם. לדבריו, אותם האנשים מצפים מבני הנוער לנהוג בדרך חיים הנהוגה בחברה החרדית מבלי לתת תשומת לב לרצונותיו וצרכיו של המתבגר, ובכך הם דווקא גורמים לנשירתו:

"אני אישית חושב שזה יותר הכיוון של מחסור באנשים [שניתן] לדבר איתם... להפנות אליהם את הבעיות שיש לך ולא אנשים שבעצם לא כל כך מתייחסים לבעיות שלך, אלא יותר מתייחסים למה שהם רוצים שתצא. יש הרבה ציפיות ממך ולפעמים הם לא מבינים שלא כל אחד מתאים לממסד והם לא גמישים איתך וזה בעצם גורם לנשירה, כי אם אתה לא יכול לדבר עם מישהו על מה שאתה צריך, אתה נושר".

3.3.1 חוסר תמיכה מצד המשפחה

המשפחה נחשבת למוסד החברתי החשוב ביותר בחברות רבות בעולם. מרביתן מחשיבות את המשפחה כמקור בסיסי לסוציאליזציה, מענה לצרכים רגשיים לתחושת השייכות, תמיכה רגשית וחברתית הנחוצים להתפתחות הילדים. במרוצת השנים הולכת ומתבררת השפעתם המשמעותית של הורים על התפתחותם ותפקודם של ילדיהם הן על היותם ילדים ועל התנהגותם כלומדים והן על היותם בוגרים כאזרחים עובדים. השקעת ההורים היא זו שמאפשרת לילדיהם להשיג משאבים ומעמד. יחסי הורה-ילד שאינם תקינים מצביעים על סביבה חברתית מתוחה, קשה, המעודדת אימוץ אסטרטגיית חיים אנוכית ואימפולסיבית. תנאי חיים אלו מצביעים על ההשפעה של איכות האינטראקציה בין ההורה לילד על תכונות האופי של המתבגר. הורות כוללת טווח רחב של פעולות, בהתאם לתרבות ולמשימות ההתפתחותיות שבפניהן עומדים ילדים ובני נוער. פעולות אלו כוללות מערכת יחסים חיובית, תקשורת פתוחה, תמיכה רגשית, מתן עצות וידע, מעורבות גבוהה בחיי הילדים וניטור תמיכה בהתנהגויות המקדמות הסתגלות טובה, למשל בבית הספר ומניעת התנהגויות הפוגעות בהסתגלות כמו התרועעות עם קבוצות שוליים. מערכות היחסים של מתבגרים עם הוריהם ועם בני משפחתם הן בעלות חשיבות רבה ברווחתם הנפשית ובבריאותם (Sandler, Schoenfelder, Wolchik & MacKinnon 2011: Láng, & Bereczkei, 2015).

(Birkás, כהן, 2015: שורק ונבות 2016).

אורה מספרת כי הוריה לא תמכו בה, אולם אחיותיה הגדולות כן תמכו בה, ואף על פי כן, תמיכתן לא היוותה תחליף לחוסר תמיכתם של הוריה. לטענתה, בני נוער בסיכון צריכים להרגיש נאהבים ונתמכים על ידי הוריהם למרות שאינם הולכים בדרך המצופה מהם:

"מצד האחים כן הייתה תמיכה, תמיד האחיות הגדולות היו שם, אבל זה לא כמו תמיכה מאבא ואמא שזה משהו אחר ... אני חושבת שנוער בסיכון, במיוחד במגזר החרדי, צריכים את התמיכה של החום והאהבה, להדגיש אצלם את הנקודות החזקות שלהם"

זקרי, הספני ורזמג'ואי (2013) במאמרם מחלקים את סגנונות ההורות לשני האלמנטים העיקריים המאפיינים את סוג ההורות: הכלה ותובענות. סגנון הורות תובעני מוגדר כהיעדר או נסיגה של תמיכת ההורים ומילים או התנהגויות פוגעות. כמו כן, סגנון זה מאופיין בצורך שליטה בהתנהגותם של ילדיהם וזאת בכדי להפוך את ילדיהם להיות מתואמים עם כללי המשפחה על ידי פיקוח והטלת משמעת. ההורים הסמכותיים הינם הורים תובעניים יותר, קפדניים ודוגלים בציות ללא עוררין מאת ילדיהם על ידי הצבת דרישות גבוהות. ילדים שגדלו תחת סוג זה של סגנון הורות הדורשת מעקב אחר הכללים נמצאים בסיכון ומפתחים הערכה עצמית נמוכה משום שהם חשים כי הערך של דעתם אינו חשוב. ילדים להורים מסוג זה עלולים להיות תוקפנים או עוינים ומוקד כעסם הוא כלפי הורים במקום להתמקד ביצירת עתיד טוב יותר בעבורם.

האגודה האמריקנית לפסיכולוגיה (American Psychological Association, 1991) טוענת כי ילד שגדל עם סוג זה של הורים התנהגותו היא מרדנית, אימפולסיבית, שתלטנית, חסרת מטרה ונמוכה. עבור בני נוער בסיכון רבים בית ההורים אינו משמש ככתובת לסיוע, תמיכה רגשית וייעוץ בכל הקשור לעתידם, ובמקרים כמו בני נוער חרדים היוצאים בשאלה, לעיתים הקשר עם המשפחה הופך עלול להפוך לצורה של ניכור דחייה ובוז (Kerr & Stattin, 2000: בן נון 2017: Padilla-Walker, Christensen & Day, 2011).

דבורה, נערה בסיכון, מתארת סביבה שאינה תומכת ומציינת כי מקור התמיכה העיקרי עבורה הייתה מחוץ לבית:

"היה לי תמיכה אבל לא מבית. פגשתי מישהי שהייתה הולכת איתי להליכות והיא הייתה אוזן קשבת... הייתי גם איזשהו מוטציה חדשה כזאת. זאת אומרת, האחים שלי די הלכו בתלם ופתאום אני גם מתווכחת איתם על אורך חצאית ... להגיד שבאמת זה

יהאמת שבתחילה אמא שלי לקחה את זה [שנשרתי] קשה והייתה תקופה די ארוכה שלא דיברנו... והמקור תמיכה שלי היה בעצם אבא שלי... אמא שלי פשוט הבינה ולמדה להגיד תודה על מה שיש, שהילד שלה ברוך השם בדרך טובה ולא עברין זה עדיף מאשר שיהיה לך בן שהוא תלמיד חכם. מצד שני, לא בחור טוב מה שנקרא... מה שעזר לי זה הפתיחות שלי עם ההורים שאף פעם לא דחפו אותי לעשות שום דבר, תמיד רצו שאני אעשה את זה [תורה ומצוות] על דעת עצמי. וזה מאוד דחף אותי לחזור למקום שאני היום כי בעצם שם אני מרגיש הכי שייך ושם הכי נוח לי, וכנראה כל מה שחזרתי בשאלה היה נטו ממקום של התנגדות של כפייה, ובעצם גיליתי שאין עלי שום כפייה והחלטתי לחזור"

מאיר הוא נער שיצא בשאלה בגילאי העשרה וחזר בתשובה בהמשך. הוריו של מאיר כל אחד מהם נהג באופן שונה. בתחילה אמו התקשתה לקבל את השינויים שלו, ואילו אביו היווה עבורו מקור תמיכה. עם הזמן אמו של מאיר השלימה עם הדרך שלו והבינה כי בנה שינה את דרך האמונה שלו, אך לא את דרך החיים שלו ולא הפך לנער שמתעסק בפלילים. מאיר מסביר כי מה שעזר לו זוהי התקשורת הפתוחה עם הוריו ושהם לא הקשו עליו ודחפו אותו לקיים תורה ומצוות, אלא נתנו לו ללכת בדרך שלו תוך תמיכה והכלה. מאיר מציין כי כשגילה שאין כפייה מצד הוריו לקיום המצוות וזוהי הבחירה שלו, הוא חזר בתשובה. הוריו לכאורה אפשרו לו ללכת בדרכו מבלי כפייה מצדם. חיזוק לצורך הזה של בני הנוער ללכת בדרכם מבלי כפייה, אלא מתוך הכוונה והבנה עלה מתשובתו של אריאל (נער בסיכון) לשאלה מה היית מציע למטפלים בנוער בסיכון :

"פשוט להיות עם הילד ולא ללכת עם החינוך שלהם, ללכת עם החינוך של הילד. איך שהילד הולך לתת לו את הכלים בזמן הנכון".

לטענתו יש לאפשר לילד להתנסות בדרך שונה מזו המקובלת בבית מבלי לכפות, אך, כן לעמוד לצדו ולתת לו את הכלים להתמודד. צחי הוא מטפל בנוער בסיכון וכשנשאל כיצד לדעתו יש לסייע לנוער בסיכון השיב :

"צריך להסתכל בהסתכלות רחבה ומערכתית ולראות איך אנחנו מסייעים לנוער בכל מיני הקשרים. אם זה קשר של המטפל עם ההורים של הנער, ולנסות לסדר להם ייעוץ והדרכה, אם זה קשר של המטפל עם המורים ואנשי צוות בית הספר של הנער, אם זה קשר עם המעסיקים שלו. הרי אנחנו צריכים את ההורים כמנועים, כאלו שייתנו איזשהו

דרייב לילד להיות בקשר איתנו ... ולפעמים דווקא בגלל שההורה חלש הם מחפשים את

הקשר"

צחי מראה את הצורך של המטפל בשיתוף הפעולה מצדם של ההורים. ישנה חשיבות רבה לשיתוף פעולה זה משום שהמטפל יכול להתוות דרך שאינה מקובלת על ההורים ובלי שיתוף פעולה זה נועד לכישלון. ולפיכך, יש צורך בסיסי בשיתוף פעולה עם ההורים, כך שההורים יבינו את הנער כמו שהמטפל מבין את הנער ויאפשרו לו לעבור את הטיפול גם אם הדרך אינה כזו שתואמת את אורח חייהם. כחלק ממערך התמיכה יש צורך הכרחי של התגמשות ההורים אל מול הנער ודרך חייו למרות שדרכו מהווה סטיה לדרך חייהם, אשר לה גבולות ברורים ונוקשים. תמיכה זו כוללת גמישות רבה יותר אל מול הנער החרדי בסיכון.

3.3.2 חוסר בתמיכה מצד מוסדות הלימוד

למוסד הלימוד משימות רבות חשובות לבני הנוער - חינוך התלמידים, ללמד אותם בקיאות בנושאים הנלמדים, הקניית אחריות ועוד. לצד המשימה הזו מורים והורים רבים תומכים בגישה חינוכית רחבה יותר הכוללת שיפור יכולות רגשיות חברתיות של התלמידים ומעורבות אזרחית. כמבוגרים, המורים ממלאים תפקיד חשוב וביכולתם להבין את התלמידים במצבים מבלבלים שעלולים להיות מסוכנים עבורם. כמו כן, המורה משמש כמודל לחיקוי ובית הספר משמש כמקלט מפני מצבים מסוכנים. בית הספר מסייע למורים לפתח אסטרטגיות קונקרטיות לטיפול בפשעים בבתי הספר ובמענה לאלימות. בהתחשב במרכזיותם של המורים בחיי התלמידים, אנשי מקצוע יכולים לעבוד בשיתוף עם מורים וליצור סביבה בטוחה ותומכת בבית הספר (Greenberg, Weissberg O'Brien, Zins, Fredericks, Resnik, & Elias, 2003: Bowen, Richman, Brewster, & Bowen, 1998).

נתנאל, נער בסיכון שלמד בפנימייה לנוער בסיכון, ממחיש בסיפורו את החשיבות של הקרבה בין המחנך לבין התלמיד :

"היה לי בפנימייה מטפל שעשה הרבה מעבר למה שהוא צריך : אם זה לראות שקשה לי ולהגיד 'יאללה, בוא נצא קצת להסתובב'. הוא יודע כמה אני אוהב כלבים, אז אפילו ללכת לאותו פארק שכונתי ... בשעה שהכלבים יוצאים להסתובב עם הבעלים שלהם ... זה לא ההגדרה שלו לתפקיד לצאת איתי. זה לא ההגדרה שלו לתפקיד לקחת אותי לקניון, לשלם עליי סרט בל ממים, ולקחת אותי לאכול ולא לדבר על הטיפול בכלל, רק

לתת לי מקום ... המטרה שלו הייתה להבהיר לי שיש אנשים שאכפת להם ובלי

אינטרס. הוא ללא ספק אחד הדמויות העיקריות בנושא הזה".

נתנאל מספר שהמדריך בפנימייה הקדיש עבורו זמן גם מחוץ לפנימייה, ופשוט הקשיב לו ותמך בו בדרכו מבלי לתת לו תחושה שזה טיפול או חובה, אלא ממקום של דאגה והכלה. נתנאל הבין עם הזמן שהמטרה של המדריך היא להוכיח לו שיש אנשים שדואגים לו ואכפת להם. בדרך כזו של שיתוף, הכלה ושיחה הוא בנה אמון אצל נתנאל. כאשר המחנך יוצר קשר של שיח עם תלמיד המושתת על היכרות עמוקה עמו, זה מאפשר לתלמיד להכיר אותו כאדם ולא רק כמחנך בעל מקצוע שתפקידו להקנות ידע לימודי ולהשליט סדר. על מנת ליצור שיח פתוח שכזה על המבוגר, המחנך, לערוך כמה וכמה מפגשים על פני תקופת זמן ולהשקיע בצורה אינטנסיבית בכדי ליצור נקודות מגע משמעותיות עם התלמיד שיהיו נקודות מפנה. דיאלוג משמעותי בין מחנך לבין נוער בסיכון נבנה על בסיס היכרות מוקדמת עם מצבו והקשיים שלו. אולם, למרות התכנון המוקדם, על המחנך להיות גמיש וערני במהלך השיחות עם בני הנוער באופן שיאפשר לו לשנות את מסלול החשיבה המוקדם. שיח משמעותי בין מורה לתלמיד בסיכון יכול להתקיים רק בתנאי שהוא נעשה מתוך דאגה כנה למצוקותיו וקשייו של הנער ומתוך רצון אמיתי להכיר אותו (מור ומנדלסון, 2006).

אורה הביעה בראיון את המצוקה של בני הנוער ותחושתם כי ישנה אטימות כלפיהם מצד מוסדות הלימוד וחוסר תמיכה :

"האמת [שהיה] חוסר תמיכה מהצוות, וגם קצת מהבית. הרגשתי תלושה, לא חלק מהמסגרת. בין החברות היה די סביר ועם צוות המורות היה קשה. אף אחת לא תמכה, לא ראו את הנקודות הרגישות ולא היו שם. וזה גם מה שגרם לי לעזוב את בתי הספר. אסרטיביות כזאת מוגזמת. בביטויים כאלו ואחרים לגבי... כל מיני ביטויים של 'מה יהיה הסוף איתך'?, ..., 'מאוכזבים ממך', 'לא חבל על מי שאת?' ... איזה בית יהיה לך? תמיכה לא היה. כמעט משום מקום. ההתמודדות שלי די הייתה עצמאית"

אורה חוותה תחושת בדידות וניכור והיא מתארת את עצמה כתלושה ולא שייכת למסגרת. המסגרת בה למדה הייתה נוקשה ולא הייתה תמיכה מצדו של צוות המורות. אורה הרגישה שהגורם לעזיבת מוסד הלימוד היה חוסר ההכלה ושימת הלב לנקודות הרגישות ולצרכים הרגשיים שלה והצורה האסרטיבית בה נהגו כלפיה.

3.3.3 סיכום

לסיכום, התמיכה וההכלה של בני הנוער בסיכון ללא שיפוטיות וכפייה הם הגורמים המסייעים לבני הנוער בתקופת ההתבגרות שלהם. בראיונות עלה הצורך לתמיכה מצד הסביבה, המשפחה ובית הספר. ניכר כי צורך זה מהווה בסיס חשוב להתפתחותם ושגשוגם של בני הנוער בתקופה זו. המכשולים והקשיים שבני הנוער בסיכון עוברים בתקופת התבגרותם מהווים מנוף לשינוי וחשובים ליצירת כח וחוסן נפשי ומכאן, חשיבותם. ובשל כך, קיימת חשיבות רבה ליצירת סביבה תומכת ומכילה עבורם ושיח פתוח ללא מתווכים (Lerner & Gestsdottir, 2007). את הצורך בתמיכה הכוללת שחשים בני הנוער בסיכון מצאתי בתשובתו של מאיר לשאלה "מדוע לדעתו הוא נשר מבית הספר"?

"אני חושב שזה יותר הכיוון של מחסור באנשים [שאפשר] לדבר איתם... להפנות אליהם את הבעיות שיש לך, ובעצם, לא כל כך מתייחסים לבעיות שלך, אלא יותר מתייחסים למה שהם רוצים שתצא. ויש הרבה ציפיות ממך ולפעמים הם לא מבינים שלא כל אחד מתאים לממסד והם לא גמישים איתך וזה בעצם גורם לנשירה"

התחושה של חוסר התמיכה מצד ההורים, המשפחה ומוסדות הלימוד גורמת להרגשות של ניכור וחוסר שייכות אצל בני הנוער. כפי שמסביר מאיר, יש ציפייה שהנער ילך בדרך שהם מתווים עבורו ללא כל הבנה כי הדרך אינה בהכרח תואמת את רצונו ושאפיותיו. חוסר הגמישות, ההכלה ובעיקר התמיכה הם אלה הגורמים לנשירה. מחנכים יכולים להיות מרכיב חשוב במאבק בתופעת הנוער החרדי בסיכון משום שהם יכולים לחזות אלו ילדים נמצאים במצבי סיכון. בני נוער בסיכון עשויים להתגבר על הקשיים שלהם אילו יפתחו קשר לפחות עם אדם אחד שאכפת לו מהם. לעיתים קרובות, אלו המורים שמסייעים לבני הנוער בסיכון להתגבר על תחושות כמו דיחוי וניכור ועורכים התערבות מוקדמת. מערכות יחסים מסוג זה של תלמיד ומורה בשיתוף עם ההורים עשויות להפחית משמעותית את הבעיה הגוברת של נוער בסיכון (Pelcovitz, 2011).

3.4 ניתוח התצפית

במפגש עם אחת מהעובדות הסוציאליות במרכז תלם, היא הדגישה בפני את הצורך להגיע לשיתוף פעולה מלא עם ההורים ובמקרים של נתק לחזור ולחדש את הקשר :

"אנו מעדיפים לעזור לנערות לחדש את הקשר עם הבית והמשפחה. החברה החרדית לא מספקת מענים לבני הנוער הללו ואנחנו מנסים לייצר אותם עם הנערות שמגיעות לכאן... קיימים קורסים וסדנאות של איפור, תסרוקות ועוד... ואפילו שירות לאומי עבור בנות אלו".

העובדת הסוציאלית מתארת את המציאות אליה הם נחשפים פעם אחר פעם עם הבנות שמגיעות ל"זולה", הנתק עם המשפחה, המצב בו הבנות מגיעות לאחר שנזרקו ממוסדות לימוד חרדיים וכבר נוצר קרע עם המשפחה על רקע לבוש לא הולם, על שוטטות ברחובות ללא מוסדות וצורת בילוי שאינה תואמת את אופי הציבור החרדי. הרב שמנהל את המרכז מסביר כי הבנות שמגיעות למקום מתקבלות בתנאי אחד שהן מגיעות עם אחד ההורים וככה נוצר שיתוף פעולה בין המרכז להורים :

"המקום הזה הוקם לטובת בנות מרקע חרדי בלבד שהגיעו לרחוב ומחפשות מקום אוהב...הייחודיות שלנו היא שאנחנו נותנים מענה לבנות בגילאי 12 עד 22 - החל מטרום נשירה, דרך נשירה, ועד לבנות שהגיעו לרחוב ולמקומות הכי גרועים...עד שהקמנו את הזולה הן היו מגיעות לברים ולמועדונים בכל העיר, נופלות לסמים ומתבוססות בתוך הבעיות שלהן. לכאן הן באות לבלות, ליהנות ולאכול, אבל המדריכות גם משוחחות איתן ומזמינות אותן להשלים בגרויות בתיכון שלנו. אין לנו כמעט תנאי קבלה עבורן, למעט אחד : שלראיון הקבלה הן יבואו עם אחד מההורים, או מבוגר אחראי אחר מהמשפחה. זה מתחייב מבחינה חוקית, והרעיון הוא גם לחבר את הילדה במעגל שייכות כלשהו למשפחה, אם אפשר. שלא תהיה מנותקת."

השיחה עם הרב התקיימה בחדר אחד כאשר בחדר השני ובמסדרון היה ניתן לראות נערות שונות שכל אחת מהן לבושה באופן שונה אם זה חצאית או מכנסיים גופייה או חולצה. כמו כן, בחדר השני הוצבו כמה נרגילות, חטיפים ושתייה כשברקע מוזיקה לועזית וים תיכונית והבנות רוקדות.

במהלך הסיור המדריכה הראתה לנו מקומות רבים בהם שוהים בני נוער וסיפרה כי הם פעמים רבות משוטטים בפינות מסוכנות ונתונים לסכנות רבות. הדרך שלהן לזהות נערות חרדיות היא באמצעות סממנים חיצוניים:

"בחורה שהייתה חרדית ניתן לזהות אותה על ידי סימנים שונים... בדרך כלל הן מסתובבות בקבוצות קטנות כדי להכיר את המקום, אנחנו מזהות אותן מתמונות שאנחנו מקבלות מהמשפחה... ויש פעמים שתחילה זיהינו מישהי אחת ואז אנחנו מבינות שהבנות איתן היא מסתובבת הן מגיעות מרקע דומה לשלה וכך אנחנו מנסות לגייס אותן לתחילת טיפול".

לסיכום, ממצאי התצפית תומכים בספרות הכתובה באשר לנוער חרדי בסיכון. התצפית איפשרה לבחון את בני הנוער החרדים בסיכון באופן בלתי אמצעי. את דרכי ההתנהלות שלהם במרחב בו הם משוטטים ומתנהלים הן מבחינת התנהגות והן מבחינת הלבוש בתצפית ניתן היה לראות כי לבני הנוער החרדים בסיכון יש כמה צורות לבוש כאשר חלקם נראים חרדים (שחור לבן אצל בנים ובגוד על פי כללי ההלכה לבנות), וחלקם נראים חילוניים ללא כל סממנים דתיים. וזאת בדומה ליוגב (2013) שטען במאמרו כי ישנן שלוש קבוצות של בני נוער חרדים בסיכון. האחת, בני נוער שעודם חרדים, אך החלו למרוד בנורמות החרדיות. השנייה, בני נוער שאינם משתייכים למסגרת לימודים חרדית אולם אינם מגדירים עצמם כחרדים. והשלישית, בני נוער חרדים שיצאו בשאלה. כמו כן, התצפית תומכת בתמה השלישית שעלתה מן הריאיונות, חוסר בתמיכה. חלק מן העובדים הסוציאליים והמטפלים איתם נוהלו שיחות במהלך התצפית תארו את הנשירה כתוצאה ישירה של חוסר בתמיכה.

4 דיון וסיכום

במסגרת מחקר זה נעשה ניסיון להבין את עולמם של בני הנוער החרדים בסיכון, את הגורמים לסיכון, את השינויים שנגרמו כתוצאה מהנשירה מבחינת הקרבה המשפחתית, ההתמודדות עם מוסדות הלימוד והקהילה. לצד התמודדותם של בני הנוער נבחנו גם עמדותיהם של המטפלים בבני נוער אלו. לצורך כך רואיינו מדריכים ובני נוער חרדים בסיכון. בנוסף, נערכה תצפית בסוף שבוע במרכז העיר בירושלים בכמה מקומות בילוי כלליים וכמה שמיעדים לבני נוער חרדית בסיכון. בהתאם לאמור, מטרת המחקר הינה להמשיג את תהליך ההתמודדות הן של בני הנוער החרדים בסיכון והן של המחנכים עם הנשירה ולהעלות השערות בדבר הגורמים לכך.

שאלות המחקר היו: מה החוויה של בני נוער חרדים בסיכון? כיצד מתמודד הממסד החרדי עם

נוער בסיכון ?

במהלך המחקר בחנתי את תופעת הנוער החרדי בסיכון, הגורמים, ההשלכות ודרכי ההתמודדות של הממסד החרדי ובתוכו, הקהילה החרדית, הרבנים, מוסדות הלימוד וההורים. נקודת המוצא של מחקר זה, היא כי החברה החרדית במשך שנים רבות ניסתה וחלק ממנה עודנו מנסה להסוות את בעיותיה בכלל ובעיית הנוער בסיכון בפרט. כתוצאה מכך, המענים עבור אותם בני נוער בסיכון הינם לוקים בחסר.

מתוך הממצאים באים לידי ביטוי מאפייניה של החברה החרדית, גיוון האוכלוסייה בה, הפיקוח חברתי המאפיין אותה והגבולות שבאים לידי ביטוי בהפרדה בין המינים, בהגבלות לבוש לגברים ונשים. מנגד, המחקר עסק גם בתמורותיה של החברה החרדית בשני מישורים: מודרניזציה ואינטרנט. החברה החרדית רואה במודרניזציה בכלל ובאינטרנט בפרט איום על גבולותיה ולכן, לצד המגמה של ההתפשרות קיימת מגמה של הקשחת גבולות. החברה החרדית בישראל יוצרת דיכטומיה בכל הקשור לחריגה מגבולותיה. בהתאם לכך, מן הממצאים עולה כי, היחס למודרניזציה ובתוכה השימוש באינטרנט הינו דואלי בקרב המרואיינים חלקם רואים במודרניזציה נקודת מפנה ביחסה של החברה החרדית אל בני הנוער בסיכון וחלקם, רואים במודרניזציה עצמה גורם סיכון.

במסגרת המחקר, נבחנה תופעת הנוער בסיכון בישראל בכלל ובחברה החרדית בפרט. מן הממצאים עולה כי לנוער בסיכון בחברה החרדית ישנם מאפייני נשירה שונים מכלל בני הנוער

לב -און, א' ונריה בן שחר, ר' (2009). "פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות. מסגרות מדיה: כתב עת ישראלי לתקשורת. גיליון מס' 4. ירושלים. האגודה הישראלית לתקשורת והרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. להב, ח' (1999). נוער בשולי החברה- התופעה ודרכי ההתמודדות. מדינת ישראל משרד החינוך התרבות והספורט מנהל חברה ונוער.

להב, ח' (2000). "נוער בסיכון" – התופעה בפרספקטיבה. מניתוק לשילוב, 10, 9-1.

להב, ח' (2005). דוח מחקר: תהליכים ותמורות במאפייני סיכון וניתוק של נוער מתבגר "דתי חרדי" המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער, מניתוק לשילוב, 13, 49-79.

להב, ח' (2012). מ"נשירה סמויה" ל"נשירה גלויה" ומה שביניהם. מניתוק לשילוב 17, 2012, עמ' 32-7. מדינת ישראל משרד החינוך התרבות והספורט מנהל חברה ונוער.

לומסקי-פדר, ע' וצבר-בן יהושע, נ' (2003). מסורות וזרמים במחקר האיכותי". בתוך: מגמות, כרך ב', 337–340.

לופ, י' (2003). מפנה בחברה החרדית, הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ.

ליבליך, ע. וויסמן, ה. (2009). שיקולים אתיים במחקר נרטיבי – סוגיות, מחשבות והרהורים. בתוך: ע. ליבליך, א. שחר, מ. קרומר-נבו, ומ. לביא-אגיא (עורכים), סוגיות במחקר הנרטיבי: תבחיני איכות, אתיקה. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב: המרכז הישראלי למחקר איכותני והעמותה לחקר האדם הרב-מימדי.

ליוש, ב' (2015). דרכי התמודדות של נשים חרדיות עם שינויים המתחוללים בחברתן בתחומי ההשכלה, התעסוקה והפנאי. חקר החברה החרדית כרך 3 תשע"ו עמ' 26-55. מכון ירושלים לחקר ישראל.

ליוש, ב. (2016). מכללת אורות ישראל. חקר החברה החרדית, כרך 3 תשע"ו 2016/2015 (דצמבר 2015): עמ' 26-55.

מור, פ' ומנדלסון, י' (2006). לדבר עם מתבגרים בסיכון: התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית. אשלים, ירושלים.

מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. ילדים ובני נוער בסיכון בישראל: עובדות ומספרים. יולי 2017.
אוחזר מתוך: <http://brookdaleheb.jdc.org.il/?CategoryID=390&ArticleID=2497>

מלאך ג', חושן מ' וכהנר ל' (2016). שנתון החברה החרדית בישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלאך ג', כהנר, ל' (2017). נגיעות מודרניות או "חרדיות מודרנית". אומדן מספרי לתהליכי מודרניזציה בחברה החרדית. תרבות דמוקרטית. 17, 53-19.

משרד החינוך. תופעת הנשירה והניתוק, משמעותה והשלכותיה. 2015. מתוך: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/YeledNoarBesikun/mitbagrim/Kid/umNoar>

נריה בן שחר, ר' (2011). מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה. אוניברסיטת בן-גוריון, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות. באר שבע. עמ' 580-622.
סבו לאל ר' (2017). ילדים ובני נוער בסיכון בישראל. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. ירושלים, ישראל.

עובדיה. ת' (2015). בין "גוף ראשון" ל"גוף שלישי": דו-ערכיות משולשת של נערות חרדיות בסיכון. מכללת אורנים. נדלה בתאריך 26.12.19 מתוך: <http://app.ornanim.ac.il/dvarim/wp-content/uploads/2015/12/%D7%AA%D7%A7%D7%95%D7%94-%D7%A2%D7%95%D7%91%D7%93%D7%99%D7%94.pdf>

פאס, ה' רותם, ר' בן רבי ד' (2011). מסמך מידע לאשלים: ילדים ובני נוער חרדים: סוגיות במערכת השירותים בתחומי הרווחה והבריאות. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

פאס, ה'; רותם, ר'; בן-רבי, ד'. 9100. ילדים ובני נוער חרדים: סוגיות במערכת השירותים בתחומי הרווחה והבריאות. הוכן כמסמך רקע לאשלים. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

פרידמן, מ' (1991). החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל

פרידמן. ח' (1991). החברה החרדית - מקורות, מגמות ותהליכים. מכון ירושלים לחקר ישראל.

שאול. מ' (2010). שיקום החברה החרדית בישראל בצל השואה: להתחיל מישן. עיונים בתקומת ישראל, כרך 20, עמ' 360-395.

שורק, י' ונבות מ' (2016). הצורך בחיזוק תמיכת ההורים בצעירים בסיכון מסמך רקע לקראת דיון בוועדה המקצועית לילדים, נוער וצעירים, אשלים ג'וינט-ישראל.

שחר, ר. נ. ב., לב-און, א' (2009). "פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות. "מסגרות מדיה: כתב עת ישראלי לתקשורת". ירושלים, האגודה הישראלית לתקשורת והרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. 4, 67-107.

שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני- תאוריה ויישום תל אביב: רמות

ששון-לוי, א' (2006). זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי. ירושלים: מאגנס. תל אביב: עם עובד.

תובל-משיח, ר. וספקטור-מרזל, ג. (עורכות). (2010). מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה, פרשנות. ירושלים: הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית ומכון מופ"ת.

American Psychological Association. Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L., & Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritative, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62, 1049 – 1065.

Antwi, S. K., & Hamza, K. (2015). Qualitative and quantitative research paradigms in business research: A philosophical reflection. *European Journal of Business and Management*, 7(3), 217-225.

Annunziata, D., Hogue, A., Faw, L., & Liddle, H. A. (2006). Family functioning and school success in at-risk, inner-city adolescents. *Journal of youth and adolescence*, 35(1), 100-108.

Birkás, B., Láng, A., & Bereczkei, T. (2015). Machiavellianism and perceived parental bonding: different socialization pathways for men and women. *Am. J. Appl. Psychol*, 3, 109-112.

Bowen, G. L., Richman, J. M., Brewster, A., & Bowen, N. (1998). Sense of school coherence, perceptions of danger at school, and teacher support among youth at risk of school failure. *Child and adolescent social work journal*, 15(4), 273-286.

Bronfenbrenner, U. (1989). Ecological System Theory dans *Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues*, sous la direction de R. Vasta.

Bryant, C. D. (Ed.). (2012). *Routledge handbook of deviant behavior*. Taylor & Francis.

Campbell, H (2010) When Religion Meets New Media. *Review* 5(1): 110–132. London: Routledge.

Cohen, Y. (2013). Awkward encounters: Orthodox Jewry and the internet. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 25, 42-54.

Cohen, Y. (2016). Haredim and the Internet: A hate–love affair. In *Mediating Faiths* (pp. 79-88). Routledge.

Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Cromer, G. (1996). Secularism in the Root of all Evil. The Hardi Response to Crime and Delinquency .*International Journal of Group Tensions*, 26, (2)109-121

Durkheim, E. (2014). *The division of labor in society*. Simon and Schuster

Greenberg, M. T., Weissberg, R. P., O'Brien, M. U., Zins, J. E., Fredericks, L., Resnik, H., & Elias, M. J. (2003). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American psychologist*, 58(6-7), 466.

Hakak Y. (2009) Haredi Male Bodies in the Public Sphere: Negotiating with the Religious Text and Secular Israeli Men. *Journal of Men, Masculinities and Spirituality*. Vol. 3, No. 2, June 2009 100-122.

Hakak. Y. (2009). Haredi Male Bodies in the Public Sphere: Negotiating with the Religious Text and Secular Israeli Men. *Journal of Men, Masculinities and Spirituality*. Vol. 3, No. 2, June 2009 100-122. *Journal of Religion and Health*. June 2003, Volume 42: pp 101-109 .

Hawkins, J. D., Oesterle, S., Brown, E. C., Arthur, M. W., Abbott, R. D., Fagan, A. A., & Catalano, R. F. (2009). Results of a type 2 translational research trial to prevent adolescent drug use and delinquency: A test of Communities That Care. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 163(9), 789-798.

Hay, J. R. (2018). Employers' Attitudes to Social Policy and the Concept of 'Social Control', 1900–1920. In *The Origins of British Social Policy* (pp. 107-125). Routledge.

Heckert, A. & Druann M. H. (2002). "A New Typology of Deviance: Integrating Normative and Reactivist Definitions of Deviance," *Deviant Behavior*, 23: 449–479.

Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., Van der Laan, P. H., Smeenk, W., & Gerris, J. R. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of abnormal child psychology*, 37(6), 749-775.

Morgan, S. J., Pullon, S. R., Macdonald, L. M., McKinlay, E. M., & Gray, B. V. (2017). Case study observational research: A framework for conducting case study research where observation data are the focus. *Qualitative health research*, 27(7), 1060-1068.

Myers M D & . Newman M.(2007). The qualitative interview in IS research: Examining the craft. *Information and Organization* 17

Neriya-Ben Shahr, R (2017) Negotiating agency: Amish and ultra-Orthodox women's responses to the Internet. *New media & society*, Vol. 19(1) p. 81–95. Sapir Academic College, Israel.

Neriya-Ben Shahr, R, Lev-On, A (2011) Gender, religion and new media: attitudes and behaviours related to the internet among ultra-Orthodox women employed in computerized environments. *International Journal of Communication* 5: 875–895

Neustein, A., & Leshner, M. (2012). What Went Wrong at Ohel Children's Home-and What Can Be Done About Its Failure to Protect Jewish Children from Abuse?. In *Sexual Abuse-Breaking the Silence*. IntechOpen.

Neustein, A., & Leshner, M. (2002). The silence of the Jewish media on sexual abuse in the Orthodox Jewish community. In D. S. Claussen (Ed.), *Sex, religion, media* (pp. 79–87). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Nynäs, P., & Yip, A. K. T. (2016). Re-framing the intersection between religion, gender and sexuality in everyday life. In *Religion, gender and sexuality in everyday life* (pp. 1-16). Routledge.

Ogden, T., & Hagen, K. A. (2018). Adolescent mental health: Prevention and intervention. Routledge.Ottermann, S., & Rivera, R. (2012, May 9). Ultra-Orthodox

Pychyl, T. A., Coplan, R. J., & Reid, P. A. (2002). Parenting and procrastination: gender differences in the relations between procrastination, parenting style and self-worth in early adolescence. *Personality and Individual Differences*, 33(2), 271-285.

Queirós, A., Faria, D., & Almeida, F. (2017). Strengths and limitations of qualitative and quantitative research methods. *European Journal of Education Studies*.

Rashi, Tsurriel (2013). 'The kosher cell phone in ultra-Orthodox society: A technological ghetto within the global village?' in *Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, edited by Heidi A. Campbell. New York: Routledge 3-11.

Resnick, G. & Burt, M. R. (1996). Youth at risk: definitions and implications service delivery, *American journal of orthopsychiatry* (66, NO' 2), April P. 172

Riessman, C. K. (2005). Exporting ethics: A narrative about narrative research in South India. *Health*., 9(4), 473-490.

Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Sage.

Rockman, H. 1994. Matchmaker, Matchmaker Make Me Match: The Art and Conventions of Jewish Arranged Marriages. *Marriage and Family Review* 9: 277-284.

Rosenberg H, Rashi T (2015). Pashkevillim in campaigns against new media: What can Pashkevillim accomplish that newspapers cannot? *Digital Judaism*. London: Routledge. 161-182. P:

Ross, E. A. (2017). *Social control: A survey of the foundations of order*. Routledge.p.10-53.

Rothstein, H. R., Sutton, A. J., & Borenstein, M. (2005). Publication bias in meta-analysis. Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments, 1-7.

Saldanha, A. (2008). Heterotopia and structuralism. *Environment and Planning A*, 40(9), 2080-2096

Sandler, I., Schoenfelder, E., Wolchik, S., & MacKinnon, D. (2011). Long-term Impact of Prevention Programs to Promote Effective Parenting: Lasting Effects but Uncertain Processes. *Annual Review of Psychology*, 62, 299–329.

Schmid, B. (2005). *Sexuality and Religion in the Time of AIDS*, Cape Town, ARSRC.

Stout, D.A.(1996). Protecting the family: Mormon teaching about mass media. In D.A. Stout & J.M. Buddenbaum (sds.), *Religion and mass media: Audiences and adaptation* (pp. 85-99). Thousand Oaks, CA: Sage.

Strauss A. L. and Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. London: Sage

Tittle, C. R. (2018). *Control balance: Toward a general theory of deviance*. Routledge.

Tolan, P. H., Henry, D. B., Schoeny, M. S., Lovegrove, P., & Nichols, E. (2014). Mentoring programs to affect delinquency and associated outcomes of youth at risk: A comprehensive meta-analytic review. *Journal of experimental criminology*, 10(2), 179-206.

Zakeri, H., Esfahani, B. N., & Razmjoei, M. (2013). Parenting styles and academic procrastination. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 57-60.

נספח מס' 1 - כלי המחקר

שאלות לראיונות³

במחקר הנוכחי ראיינתי שתי קבוצות האחת עבור משתתפים מעל גיל 18 שהיו בעבר בני נוער בסיכון. הקבוצה השנייה, מדריכים ומדריכות חרדים המטפלים בבני נוער בסיכון מהחברה החרדית.

שאלות עבור הריאיון לקבוצה הראשונה:

1. ספר לי על עצמך בן כמה אתה מאיפה אתה ומה אתה עושה כיום?
2. תתאר לי את הסביבה ממנה אתה מגיע, מה מקצועות ההורים? כמה אחים אתם? באיזו עיר אתה גר?
3. מהם סוגי המוסדות בהם למדת? (ישיבה/ ישיבה תיכונית/ סמינר/ תיכון)
4. מהם הגורמים שהובילו אותך לנקודה בה נשרת מהלימודים?
5. עד כמה המסגרות שבהן היית היו נוקשות מבחינה דתית?
6. אם הופעלו עליך לחצים להישאר בקהילה החרדית- כיצד הם באו לידי ביטוי?
7. כיצד הסביבה שלך הגיבה לאותם השינויים שאירעו לך בתקופה זו? האם היה מקור תמיכה כלשהו בתקופה זו?
8. ספר לי על חוויה משמעותית בתקופה זו?
9. האם לעובדה שנשרת מהלימודים הייתה השפעה כתוצאה מהשינויים הרבים שעוברת החברה החרדית? כמו גיוס לצה"ל, לימודים אקדמיים, סמראטפונים מוגנים וכו'?

שאלות עבור הריאיון לקבוצה השנייה:

1. ספר לי על עצמך? מה אתה עושה כיום?
2. מהו הממשק שלך עם בני נוער בסיכון ביומיום?

³ שאלון זה הינו שאלון מנחה בלבד והוא כולל חלק מן השאלות

3. כיצד הגעת לתפקיד זה?
4. האם אתה חושב שהעובדה שהעולם החרדי מתפתח ומשתנה בתחומים השונים יש השפעה על תופעת הנוער בסיכון?
5. מהם דרכי ההתמודדות שלך עם בני נוער בסיכון?
6. תוכל לספר לי מקרה של הצלחה וכישלון עם בני נוער בסיכון?
7. מה לדעתך הפתרון למצוקת בני הנוער בחברה החרדית?